

OM
LIV OG HAAB.

SEX FORELÆSNINGER

AF
R. NIELSEN.

[publisher's device]

KJØBENHAVN.
FORLAGT AF DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL (F. HEGEL).
TRYKT HOS J. JØRGENSEN & CO.
1875.

Indhold *(editorial; not in the print)*

Første Forelæsning.	3
Anden Forelæsning.	13
Tredie Forelæsning.	23
Fjerde Forelæsning.	33
Femte Forelæsning.	43
Sjette Forelæsning.	53

Første Forelæsning.

Livet, og da særlig Menneskelivet, er anlagt paa eiendommelige Vilkaar. Vi leve i det Nærværende, og det Nærværende maa være os vigtigt, thi det er jo det, som i fuldeste Maal er virkeligt. Men fæste vi nu vort Blik paa dette Virkelige, Nærværende, saa svinder det ind og bliver saa kort: det forvandler sig til lutter flygtige, forbifarende Øieblikke. Hvad der i dette Nu er et Nærværende, er i næste et Forbigangent, og hvad der endnu er et Tilkommende, er i næste Nu et Nærværende. Dersom hele vort Livs Indhold skulde indskrænke sig til det, vi i strængeste Forstand maae kalde det Nærværende, hvor vilde det være forfængeligt, tomt og fattigt. Det Nærværende er jo egenlig kun en Grændse mellem Fortid og Fremtid; følge vi Grændsepunktets Bevægelse som Linie, da er Virkelighedslinien smal, smallere endnu end den, hvorpaa Liniedandseren bevæger sig. [1]

Hvoraf kommer det da, at Livets Virkelighed kan, ikke alene brede sig for vor Anskuelse i Rummet, men strække sig i Tiden, saa at ikke blot Minuter og Timer, men Dage, Maaneder, Aar kunne synes at samle sig til Eet og gaae ind under det Nærværende? Det kommer jo deraf, at vi ikke blot ere nedsænkede i det timelige Nu, [2] men ogsaa hævede derover: vi see fremad og vi see tilbage. Vi have det Kommende i Forventning, det Svundne i Erindring. Erindring og Forventning række hinanden Haand og bære Virkelighedens Vægt paa stærke Arme. Forventning af et Onde er Frygt, Forventning af et Gode er Haab; saa deles Livet mellem Frygt og Haab. Forventningen sigter paa det Mulige, men Erindringen forklarer det Virkelige; thi ligesom Planten voxer af Frøet, og Frøet igjen af Planten, saaledes fødes det Virkelige altid af en Mulighed, og nye Muligheder ligge skjulte som Frø i Virkelighedens Jordbund.

Hvorledes Forventningen skifter mellem Frygt og Haab, beroer ikke alene paa et Øiensynligt, der vækker Angst, som ved et Skibbrud, naar Nødskriget høres, og Redningsbaadene ere i Arbeide; men det beroer ogsaa, og det fornemmelig, paa dybere Forstaaelse af, hvad Virkelighed er i sin Grund, hvilke Muligheder den bærer i sit Skjød. En saadan Forstaaelse beroer igjen paa Oplevelse, og det Oplevede bevares i Erindringen: af Erindring lære vi at frygte, og af Erindring lære vi at haabe.

Naar Aaret skifter, er der en Midnatstime, da det kan være spændende nok at blive alene med sig selv. Et Fremtidsforhæng ruller op, og hvad er det vi see? Et Hav af bølgende Muligheder! Ellers er Scenen tom, hvad der bevæger sig hen over den er kun Skygger: det Virkelige, der forventes, er endnu ikke kommet. Og dog er den

tomme Scene bygget paa virkelig Grund, den svæver ikke i Luften: dens virkelige Grund er alt det Svundne, som Erindringen bærer. Hvad vil der vise sig? Ønsket frister, Frygten advarer, Sandsynligheden regner med mange Tal, Erindringen væver [3] et gaadefuldt Væv, men Haabet? Vil Haabet ikke vise sig, hvor er da det Hele dødt og øde, Aandedrættet tungt, Stenen paa Hjertet ikke til at bære. Men det lysner: Haabet kommer som Livets Herold, en Dagning i Øst, og dog bag Erindringens Slør som Maanen i den klare Nat. Det er Haabet, hvormed Fremtidsstykket begynder, det er Haabet, der hilses med lønlig Jubel. Haabet er den skønne Skuespillerinde: hvilken Straale i hendes Blik! hendes Ord er Musik, hun danser paa Tidens Vover, hun kaster — see, disse Blomster af Lys paa Mulighedernes Hav hen over den dunkle, af Skygger befolkede Scene.

Skjøndt Erindringen tilhører Fortiden og Haabet Fremtiden, saa er det dog umiskjendeligt, at de ere to Strømme af een Kilde. Livet er den fælles Kilde, hvorfra de udvælde og hvortil de uafbrudt vende tilbage. Udtørres Haabets Væld, saa udtørres ogsaa Erindringens, og omvendt.

Efter det Udvortes at dømme, skulde man vel antage, at Haab og Erindring i den Grad vare deelte, at de endog maatte have hver sin Livsalder. Ungdommen, siger man, er Haabets Tid, Alderdommen Erindringens. Den Unge har Lidet at erindre, men Meget at haabe; den Gamle har Lidet at haabe, men Meget at erindre. Saa priser man Ungdommens Vaar med de knoppende Haab og trøster Alderdommen med en Erindringens Efterhøst. En bedaarende Lovprisning, en sørgelig Trøst. Det Ungdomshaab, der mangler Erindring, fordi det mangler Erfaringens Segl paa indre Oplevelser, hvad er det vel? En Duft, en Klang, et Toneløb paa Livets Strengelæg, en Morgendrøm, der svinder, naar Virkeligheden selv begynder sit Dagværk. Og den [4] Erindring, der skal trøste en Alderdom uden Haab, hvor er den bleg og mat! Der er Liv i Erindringen, saalænge Haabet lever, men naar Haabet dør, skifter Erindringen Farve. Den sygner, tæres hen, et Minde om Savn, et Gjenfærd fra en svunden Tid, en urolig Aand, hvis stirrende Blik og veemodige Miner forraade, at der end ikke er Fred i Glemselens Grave.

Livet er mere end blot Naturgave; det er, aandelig forstaaet, en stor Opgave. Vi leve først, naar vi lære at leve. Haab og Erindring høre ikke til de Ting, som uden videre indfinde sig af sig selv; det er sjælelige Virksomheder, indre Tilstande, der trænge til Omhu og Pleie. Her er Noget at lære. Vi lære at haabe, alt som vi lære at frygte, og vi lære at frygte og haabe, alt som vi lære at erindre.

Ligesom en god Huusholder omhyggelig gennemgaaer sine Regnskabsbøger

og passer nøie paa at ingen Gjældsposter oversees og intet Udestaaende glemmes, saaledes maa vort Livs Mellemværende mellem Haab og Erindring idelig opgjøres: udestaaende Summer indkræves, Gjældsposter likvideres, og Erindringen nøiagtig skrive og gemme enhver Kvitering. At erindre er ikke det Samme som at huske. Der er Mennesker, som huske godt, men erindre maadeligt, og der er dem, der huske maadeligt, men erindre godt. Hukommelsen opbevarer det Virkelige ligefrem som det er: vi huske Løst og Fast, det Tilfældige med det Væsenlige; men Erindringen foretager en Lutring af det Oplevede og tilegner sig kun det Væsenlige. Erindringen sætter Kapitalen fast, de løbende Udgifter udredes af Hukommelsen: for at opspare Livskapital, maae vi lære at erindre. Saaledes ogsaa med Haabet. At haabe er ikke det Samme som at bugne af glad Forventning eller tillidsfuldt at ønske. Der er livlige Mennesker, [5] rødmussede Sjæle, som altid have det bedste Haab, rosenfarvede Forventninger, altid gode Varsler. Men deres Varsler ere kun Fugleskrig, og deres „bedste Haab“ som Solen i April. Naar Forventningen rider Sommer i By, og Udsigtens Solskin smigrer Ønsket, nedkomme de altid med et nyt Haab. Men det Nyfødte faaer desværre kun en kort Levetid: Udsigterne skifte, Vinden vender sig, og det blussende Haab blæser ud. Skulle vi under de skiftende Udsigter holde Haabet fast, da maae vi lære at haabe.

Den bedste Læremester for Erindring og Haab er Frygten; vi maae lære at frygte. Den, der ikke veed, hvad det er at frygte, veed heller ikke, hvad det er at haabe, og den, der ingen Erindring har om oplevet Fare, veed endnu ikke ret hvad det er at erindre. Men netop med Hensyn paa Frygt og Fare er det mærkværdigt, hvorledes vi Mennesker anlægge en ganske anden Maalestok paa Haabet end paa Erindringen. Jo mindre Faren synes at være, desto større er vort Haab; men omvendt: jo større Faren virkelig har været, desto større er den tilsvarende Erindring. Den truende Fare er et Fremtidsmørke, en Mulighed, der vækker Frygt. Mod den mørke Mulighed ruster Haabet sig og peger paa de lyse Muligheder, Muligheden af, at Faren kan gaae forbi, Muligheden af, at den kan overvindes. Haabet seer skævt til Faren, vil allerhelst skjule den, dække den med en Flig af sin Kaabe, at dens afskrækkende Udseende ikke skal forfærde os. Haabet gaaer i Forbund med Ønsket, og Ønsket og Haabet ere enige om, at det dog i Grunden var allerbedst, om der slet ingen Fare var. Faren er Fjenden. Det er jo muligt, at Fjenden flygter, naar man træder ham dristig under Øine, men det [6] Modsatte er ogsaa muligt. Det er muligt, at Fjenden kan fældes, naar man behjertet samler sin Kraft og retter et Slag, som rammer; men desværre, det Modsatte er jo ogsaa muligt. Saa vexler Frygt med Haab, og hverken Ønsket eller Haabet veed ret Besked med Faren.

Anderledes Erindringen; den veed Besked med Faren, thi Faren er nu oplevet. Erindringen veed, at en Fare, seet paa Afstand, kan synes mindre end den virkelig er, og lærer os at frygte. Men den veed ogsaa, at de mørke Muligheder, der indhylle Faren, flagre om Faren som en Reisekappe, saa længe den endnu har Farten af et Tilkommende, kunne give den et langt forfærdeligere Udseende end Virkeligheden selv, naar den er kommet. De mørke Muligheder ere som Tordenskyer; den, der er midt i dem, skal ikke være saa udsat som de, der bevæge sig neden under.

Der er især en Klasse af Farer, hvilke Erindringen elsker, ja opelsker med en Forkjærlighed som En, der opelsker Blomster, Farer, hvis Pragtbilleder den altid viser frem, naar den vil kjæle for Ønsket og smigre Haabet; det er ingenlunde dem, der droge forbi som Uveirsskyer uden Uveir, men netop dem, som sindigt Mod og en besluttet Villies Udholdenhed lykkelig overvandt. Det Ord er bekjendt, hvormed Oldtidens Krigere opmuntrede hverandre, naar det for Alvor gjaldt at sætte Livet ind: *olim hæc meminisse juvabit*, engang skal det være en Lyst at mindes dette. Hvad der er bittert, tungt, ja afskrækkende, naar det skal opleves, kan være trøsterigt, skjønt [7] og glædeligt, naar det er oplevet. Der er i Poesien, i Historien, ja selv i det daglige Liv Exempler nok, som lære os, hvad Erindring om overvunden Fare formaaer, og i hvilken Grad den kan smigre for Haabet.

Det skildres i en Romance, hvorledes Kong Alfons af Castilien — efter en glimrende Seir over Maurerne ved Saladofloden — sidder paa Thronen og plukker Ædelstenene af sin Krone for at uddele dem til Løn blandt de tappre Riddere. Han har tilsidst kun een, Rubinen, tilbage, den kostbareste af dem alle; men hvor er Helten, den unge Helt, han som altid holdt sig ved Kongens Side? Midt i en Skov af Damascenerklinger afbødede hans Skjold de dræbende Hug; Kongen skylder ham sit Liv, hvor er „den grønne Ridder“? Da triner den beskedne Yngling frem; men, siger han med Haand paa Hjertet: den funklende Rubin er ingen Løn for mig. Den Ædelsteen, som ene lønner mig, den bærer Kongen i sit Bryst. Alle studse, vredes, hvor besynderligt! Da blottes under det løftede Visir en deilig Kvindes Aasyn. „Donna Blanca, Dronningen!“ Der gik en Hvisken gjennem Salen. Det var et Øieblik. Et saadant Øieblik, viet til Erindring, omstraalt af Haab, ja et saadant Øieblik var vel værd at opleve. Hvor forfærdeligt at imødesee Krigens Rædsler, naar Forventningen truer; men hvor opløftende at have oplevet selv det Rædselfulde, naar Faren vel er overvunden.

Og nu fra det daglige Liv, en kort Fortælling om en ung Moder. Det er Nyaarsaften; hun sidder ene, Manden er paa en Reise. Og dog, hun er ikke alene: en lille Dreng med klare Øjne og guult krøllet Haar er hos hende; men han kan jo rigtignok ikke

tænke paa at holde hende med Selskab, han har saa travlt med sig selv, han exercerer paa Gulvet. Som hun sidder i Tanker og en stille Bøn gaaer igjennem hendes Sind, [8] føler hun sit Hoved tungt; hun maa læne sig lidt tilbage og lukke Øinene. Da seer hun et Syn, et Sygeleie. I Sengen ligger et Barn, gustent og hentæret; en forgrædt Kvinde sidder hos og stirrer paa den Lille, som aabner de halvbrustne Øine og lukker dem mat. Saa svinder Synet, hun farer op i Skræk og Angst: var det et Varsel? Hun tør slet ikke tale derom. Manden kom tilbage, og mangelen fortrolig Meddelelse fandt Sted om, hvad der var seet og skeet i Mellemtiden; men det Gaadefulde, det Uhyggelige kunde hun ikke berøre. Hun stred med Frygten og klyngede sig til Haabet. Saa gik Aaret hen, og hvad betød saa Varslet? Næste Nyaarsaften var den lille Dreng blevet endda ikke saa lidt større og da ogsaa af og til lidt mere støiende. Det var en stor Glæde for Forældrene, at de just den Aften kunde see, hvor han var voxet i det sidste Aar og blevet sundere og kraftigere end de havde turdet haabe. Thi der var ganske rigtigt foregaaet en stor Forandring med den Lille. Han havde været syg, længe syg, dødssyg. Det havde, for Moderen især, været tunge Dage og mørke Nætter. Der var blevet vaaget ved hans Leie, grædt ved hans Leie, bedet ved hans Leie, da med Eet, just som den sidste Gnist af Haab skulde slukkes, vendte Livet forunderlig tilbage. Saa sad de Lykkelige, Mand og Hustru, sammen og forklarede for hinanden, hvor godt det dog er, at vi ikke forud vide det Tilkommende, hvor velgjørende det er, at Tilskikkelserne komme over os, at der i Menneskets Sind ere Kræfter skjulte, som først komme for Lyset, naar Afgjørelsens Time er der, at vi dog allermeest elske det, hvorfor vi allermeest have lidt og stridt, det, vi have vundet gjennem Frygt og Fare. [9] Saa sad de Haand i Haand; det var indbyrdes Underviisning: de lærte at erindre og de lærte at haabe.

Dog, vi ere endnu ikke færdige med Faren; den har Mere at sige os, naar den skal tale heelt ud. Erindringen har fremstillet den i et formildet Lys ved Hjælp af de glædelige Udfald. Det glædelige Udfald berøver Faren dens Braad, thi det Farlige ved Faren er netop Muligheden af et sørgeligt Udfald. Lad Erindringen nu regne efter, tælle de glædelige Udfald sammen i en Rubrik, de sørgelige i en anden og see, paa hvilken Side den faaer den største Sum. Om ogsaa begge Summerne vare lige, ja selv om Sandsynlighedsregningen fandt, hvad den ikke finder, at der, under Forudsætning af omtrent lige Muligheder, maatte paa hvert sørgeligt Udfald gaae ti glædelige: det vilde dog ikke forandre Sagen, ikke tage Braadden bort, ikke fjerne den forfærdelige Mulighed, der er Farens Allerinderste. Det sørgelige Udfalds Mulighed er det Damoklessværd, der hænger truende over Issen paa hver dristig Daad, som kun er

viet det Timelige; alle driftige Bestræbelser, alle Øieblikkets Haab, alle Foretagender, som fylde Slægtens travle Hu og mætte det Nærværende med Indhold, have dette truende Sværd over sig. Ingen Plan saa snild, den kan jo strande; ingen Villie saa stiv, den kan jo knækkes; intet Taarn saa kneisende, det kan jo falde; ingen Bygning saa stolt, den kan jo styrte sammen. Hvor Faren viser sit Medusahoved, der daaner Haabet, og Erindringen krymper sig i Smerte.

Saa maa der da være en Tilværelsens Magt, der raader saa vel for de sørgelige som [10] for de glædelige Udfald. Men hvad er det for en Magt? Lykkens Indfald, Skæbnens Gang, et styrende Forsyn? Hvad er det, hvo lærer os det, hvor faae vi Vished derom, en Vished, som ikke bedrager? Livets Ophav, Livet selv maa give os Vished. Men, siger man, Livet selv er jo saa høist forskjelligt, den Ene faaer et Indtryk, den Anden et andet. Livet taler med tusinde Tunger, hvert Menneske hører med sit Øre, oversætter i sit Sprog og faaer sin egen Forklaring. Den Ene søger Livets Ophav i Naturen, den Anden i Aanden; den Ene anviser Individet sit Maal inden Timelighedens Grændse: efter Døden er Intet at haabe og Intet at frygte; den Anden henlægger Maalet i Evigheden: efter Døden er der Alt at haabe og just derfor ogsaa Alt at frygte; den Ene gaaer Faren imøde med Tillid til Verdenslovenes absolute Uforanderlighed; den Anden troer paa et faderligt Forsyn, en Kjærlighed, som aldrig sover. Hvem har nu Ret? Det er en gammel Trætte, og Spørgsmaalet er, hvorledes den skal blive bilagt.

Det kunde vel synes, at dersom Gaadens Løsning var at søge i Livet selv, vilde de mange Livsbetragtninger umuligt kunne give saa modsigende Resultater; det kunde synes, at navnlig den videnskabelige, rolige, sindige, grundige, omfattende Betragtning omsider maatte blive i Stand til at magte Opgaven og bilægge Striden. Heri er en Vildfarelse. Vel maa Livet have et i sig uforanderligt Grundlag, men hvor dybt det ligger og af hvilken Beskaffenhed det er, opdages, ikke ved at gruble, men ved at leve: Gaadens Løsning er ikke i det Udvortes, men i det Indvortes. Det Indvortes er ikke udtømt i det Almene, som Alle med Nødvendighed have fælles; der er Kilder i Bunden, [11] og hver Enkelt maa for egen Regning see at grave og finde. Menneskelivet faaer ganske vist et tvetydigt Udseende, naar man betragter det udvortes, vil overskue det, som man overskuer et Landskab, eller forfølge dets Løb som en Flod, hvis Udspring og Udmunding det gjælder om at faae een Gang for alle nøiagtig afsat paa Kaartet. Varer det længe med at opdage Nilens Kilder, da vil det vare længere endnu, inden den forskende Videnskab naaer saa vidt, at den virkelig opdager Livets Kilder. Om end Opdagelsen gives i et videnskabeligt Skyggerids, er dog derved end ikke det Halve naaet. Kalde vi Livet en Flod, da er denne Flod deri forskjellig fra Jordens andre Floder,

at dens Udløb er hyllet i et uigjennemtrængeligt Mørke. Den taber sig, hedder det, under Jorden. Ja under Jorden! Hvad er den saa i sit videre Løb, en Lethe dyndet og dorsk, Glemselens Flod med muldne Been og Gruus af hensmuldrede Bautastene? eller maaskee et Foryngelsens Bad, et speilklart Vand med Himlens Dyb, en Paradiisflod, den Haabets Strøm, hvoraf Erindringen drikker?

Livets sidste Maal kan ikke opdages ved nogensomhelst udvortes Beskuelse, ikke fastsættes ved tænkende Almeenbetragtning, være sig af Himlens Stjerner eller af Markens Blomster, være sig af Allivet under Nødvendighedens eller under Frihedens Former. Enhver, selv den sindrigste Betragtning af Selvvæsenets Tilsyneladelser i Naturen eller Historien er behæftet med Tvetydighed og giver os paa hvert Spørgsmaal et dobbelt Svar, baade Ja og Nei. Hermed er ikke kastet Vrag enten paa Fornuftens Brug eller Erfaringens Hjælpemidler. Naturens Love, Menneskehedens Skjæbner, Historiens Gang, Alt indeholder Vink og Veiledning. Vi ære Traditionerne i den kirkelige Lære; Aabenbaringens hellige Ord ere den Troende en Klippegrund, hvorpaa han bygger sit [12] Haab. Men det forandrer ikke Tilværelsens Grundlov, ikke Livets Vilkaar; thi dette er Livets Vilkaar: at Enhver, som vil komme til Bunds i det store Spørgsmaal, maa arbeide med at komme til Bunds i sig selv. De Gamle troede, at der etsteds i Jorden var en Hule, hvorigjennem Veien gik ned til Underverdenen, ned til de Dødes Rige. Paa en saadan Hule troe vi ikke, men vi ere forvissede om, at der i Menneskets Sjæl er et Dyb, hvorom Mange neppe have mere end en Anelse, at det er det dunkle Dyb, hvori Evigheden boer, og hvor Veien gaaer ned til Gaadernes Land.

At denne Opfattelse af det Indvortes nøiagtig stemmer med det, der viser sig ved en Betragtning af det Udvortes, kan Historien lære os. Gaae vi tre Hundredaar tilbage, hvilken Forskjel mellem Fortid og Nutid, netop med Hensyn paa Spørgsmaalet om Liv og Haab!

Det Spørgsmaal, der drev Reformationen frem, var trods alle timelige Betingelser og Tilsætninger ganske vist et Evighedsspørgsmaal, og for saa vidt et mægtigt, afgjørende Livsspørgsmaal; men det var under en Form, som den kritisk reflecterende Nutid ikke vil vedkjende sig. I Reformationens og i Trediveaarskrigens Tidsalder stod det fast som en afgjort Sag, at den positive, aabenbarede Religion maatte være Grundlag for Liv og Haab. Derom var ingen Tvist, ingen Tvivl. Men i hvilket Kirkesamfund er den uforfalskede Religion at finde? Derom var Tvivl og Tvist og blodig Strid. For den nærværende Tid er det første afgjørende Spørgsmaal ikke: i hvilket Kirkesamfund har den positive Religion sit reneste Udtryk? Spørgsmaalet er meget mere dette: trænger [13] det humane Samfund virkelig til Religion? Kan Menneskelivet ikke fuldende sit Løb

og naae sit Maal uden Religionens, i det mindste uden den positive Religions Bistand? I hine Dage var det en fast dogmatisk Forudsætning, at Sjælen maatte fortsætte sit individuelle Liv efter Døden; Spørgsmaalet var: hvorledes vil den fortsætte det, i Salighed eller Fordømmelse? Gives der en Skjærsild eller er Læren om Skjærsilden en Fabel? I vore Dage staaer Spørgsmaalet om Skjærsild og evig Fordømmelse ikke i Forgrunden; Spørgsmaalet er, om der i det Hele gives et Liv efter Døden, om ikke Udødelighedshaabet selv er en Indbildning.

Overfladisk seet, tager denne Forandring sig ud som et sørgeligt Tilbageskridt, ikke som et væsenligt, kulturhistorisk Fremskridt. Det maa jo synes, som toge de dogmatiserende Fædre i det sextende og syttende Aarhundrede de store Livsspørgsmaal i større Dybde og med langt større Alvor end deres politiserende Sønner i det attende og nittende. Fra Individernes Synspunkt kan det maaskee være saa, men ikke fra Historiens. Almeenbevidstheden har, hvad det Religiøse angaaer, i vor Tid gjort et umiskjendeligt Fremskridt. De Forudsætninger, paa hvilke hine dogmatiserende Fædre byggede deres Tro og Haab, vare alle tilførte udenfra, gik alle over i krystalliseret Form og stivnede i udvortes Autoritet. Det gjælder om de Evangeliske lige saa vel som om de Katholske. Enhver Tvivl blev forkjættret, enhver Modsigelse slaaet til Jorden ved et Magtsprog, enhver Anderledestænkende var øieblikkelig hjemfalden til Dommen. [14] Følgen var, at det dybere Sjælelige, trods Rørelser, Længsler, Suk og Taarer, aldrig naaede til fuld Udvikling eller klar Forstaaelse. Troen var stærk, naar Lidenskabten blussede op, men just fordi det troende Blik eensidig hæftede ved en udvortes fast Formbestemthed med Udelukkelse af enhver anden, blev Begeistringen til Fanatisme. Fanatismens kraftigste Næring er Had og Fordømmelse. I vore Dage er Fanatismen veget for Besindigheden, Fordømmelsens Ordfører er blevet svag paa Mælet. Følgen heraf er, at det Indre kan komme til fri Udvikling, at det kan blive kjendeligt, hvad der rører sig i Sjælene. Forskjellige Røster lade sig høre, modsatte Anskuelser brydes med hverandre; men intet Magtsprog slaaer umiddelbart igjennem, ingen udvortes Myndighed faaer Ret til at afgjøre en Strid, som kun kan udkæmpes med aandelige Vaaben. Troen er umulig uden indre Frihed; men Frihed for Tro er tillige Frihed for Vantro. Kun paa Frihedens Vilkaar tør det, efterhaanden som Striden gaaer frem og Kriserne blive alvorligere, haabes, at den gamle Trætte, den lange Proces, omsider kan blive ført for sit rette Værnething og Sagen indledet til Doms.

At Menneskelivet efter sit inderste Væsen maa være af eet Anlæg, have eet fælles Maal, og at Sandheden for saa vidt maa være den samme for Alle, kan ikke bestrides. De indbyrdes modstridende Livsanskuelser hidrøre fra en overfladisk, eensidig

Opfattelse eller endog Fornegtelse af Grundsandheden og følgelig fra en Miskjendelse af Livets *oprindelige* Væsen, dets Vei og Maal. Denne Miskjendelse kan ikke fjernes ved udvortes opstillede Sandhedsnormer. Lad det tusinde Gange være sandt, at Sandheden een Gang for alle har aabenbaret sig; hvad hjælper det, naar dens Aabenbarelse mistydes. Var det en umiddelbar Natursandhed, hvormed det gjaldt, saa [15] maatte den bekræftes ved naturvidenskabelige Undersøgelser; var det en ligefrem historisk Kjendsgjerningssandhed, maatte den stadfæstes ved historisk Kritik; var det en almindelig Væsens- og Nødvendighedssandhed, maatte den prøves i objectiv philosophisk Tænkning; men en personlig Sandhed, en Villiessandhed, en i Frihed begrundet Livssandhed, hvorledes skal den kunne prøves? Hvad Frihed er, kan kun erkjendes af den, der frigjøres og tilegner sig Friheden; hvad Personlighed er, kun af den, der har gravet saa dybt i Sindets Grund, at han er naaet til Livets Ophav. Alt kommer an paa Oplevelse. De mange hverandre modstridende Livsanskuelser hidrøre altsaa fra de mange forskellige, lavere og høiere, Trin, hvorpaa Oplevelsen staaer. Har Menneskelivet i sin Heelhed eet Anlæg, een Grundlov, eet Maal, saa er det umuligt, at Livets Fordringer kunne fyldestgøres lige fuldstændig paa et hvilket som helst Oplevelsestrin.

At En lever enten paa et umiddelbart eller vilkaarligt Trin i umiddelbare Nydelser eller vilkaarlige Interesser og finder sig tilfreds, er intet paalideligt Sandhedsmærke. Det kan jo være Lykke, tilfældig Individualitet, en ved Omstændighederne bestemt Tilstand. Naar Omstændighederne forandre sig, og Lykken svigter, hvad bliver der saa af den tilfældige Individualitet? Kun den, der har en Oplevelsens Vished om, at der hverken paa Jorden eller i Himlen, hverken i Tiden eller i Evigheden er nogen Tilværelsesmagt, der kan bringe ham i Splid med sig selv og føre ham bort fra sit Maal, har erkjendt sit Ophav og veed, hvad Livet er. Den eneste Prøve paa en Livsanskuelse er den, at Livet faaer Lov at udfolde sig og vinde Skikkelse. Er der syndet imod [16] Grundsandheden, skal Tilværelsen nok gjøre det aabenbart, og Vildfarelsen komme for Dagen.

Det er afgjort vist, at et levende Væsen aldrig kan blive til noget Større eller Bedre end det, hvorpaa det oprindeligt er lagt an; det gjælder for Mennesket om at kjende sit Væsens Anlæg. Men Menneskets Anlæg er dobbelt: et grundvæsenligt, der svarer til Slægten, og et individuelt, der viser sig i særlig Begavelse. Det er i begge Henseender vigtigt, ikke at sætte sig selv for høit og heller ikke for lavt. Hvad den individuelle Begavelse angaaer, kan den Enkelte maaskee fra Begyndelsen af snarere være fristet til at vente sig for Meget end for Lidet, thi Phantasien er i Bevægelse: Haabet med sit

Tryllespeil gaaer foran, og paa Veien er der lutter Roser; men naar Erfaringen kommer med Oplevelsen, stikke Tornene igjennem, og det kan da hænde, at Erindringen faaer Ar og Skrammer. Hvad den almene Begavelse: det at være Menneske, angaaer, er Slægten navnlig i vore Dage, da Naturhistorien florerer, snarere fristet til at sætte sit Livsanlæg for lavt end for høit. At være begavet som slet og ret Menneske har intet Smigrende for Individet, men at være Talent, Geni, fortrinlig begavet, kan smigre den Enkelte. Naar En siger: vi ere en Dyreslægt, uden Tvivl modificerede Aber, saa mener han ikke dermed at krænke Nogen, allermindst sig selv: han gjør jo blot sine naturhistoriske Kundskaber gjældende. Men er der Nogen tilstede, som med gammeldags Dannelse vilde svare den Talende: saa er Du jo selv paa Afstamningens Vegne i Grunden et Fæ, vilde det være en Fornærmelse. At være et Dyr, naar vi Alle [17] ere Dyr, er ikke fornærmeligt, det angaaer jo kun vor fælles Begavelse; men at kaldes et Fæ er fornærmeligt, thi det er at sigtes for Mangel af individuel Begavelse.

Vi bør ikke give os hen til phantastiske Forventninger og sætte vor Tilværelse for høit; men vi bør heller ikke opgive Haabet, det Evighedshaab, der adler vor Slægt, vi bør ikke sætte vort Liv for lavt. Der er i Oplevelsen en Maalestok for Haab, som Erindringen gemmer. Det er denne Maalestok, vi i det Følgende skulle drage frem, idet vi tale om Liv og Haab.

Anden Forelæsning.

Der gaaer et Sagn om en undergjørende Kilde, en Sundhedsbrønd, helbredende for [18] Alle, der tynges af Aarenes Vægt, den kaldes Ungdomskilden. Det er naturligt, at der i alle Verdens Egne, ogsaa i vort gamle Thule, er blevet flittigt søgt efter en saadan Kilde. Men alle Efterforskninger have hidtil været frugtesløse. Digteren med sin Ønskekvist er ufortrødent gaaet i Spidsen for de Søgende. Ofte har Kvisten bøiet sig i hans Haand, og han har varslet snart her, snart der; men desværre, hver Gang man styrtede til og stak Fingeren i Virkelighedens Jordbund, viste det sig at være — en Feiltagelse. Ogsaa Archæologien har paa en Maade taget sig af Sagen ved at anstille værdifulde Udgravninger; men den archæologiske Congres er dog nok endnu, saa vidt vides, ikke kommet paa det Rene med Resultatet. Derimod er den moderne Kritik forlængst paa det Rene med, at Ungdomskilden maa regnes blandt de forlorne Sager, at det forholder sig med den som med Paradiset, de Visers Steen, Irems Have, Kong Salomons Ring og andre Fortidens Herligheder, der ere forlorne. Skade, skulde det være sandt, at Kilden ikke er til at finde. Vi tør ikke opgive Haabet, og naar vi ikke opgive Haabet, finde vi [19] strax, hvad vi søge; thi Ungdomskilden er jo netop Haabet.

At Haabet er en Ungdomskilde, skjønnes allerede deraf, at der altid er noget Ungdommeligt i det at haabe, og at det især er den Unge, som haaber; men Sagen faaer dog først sin rette Forstaaelse, naar vi besinde os paa, at der er to Slags Alderdom, en legemlig og en sjælelig, og svarende hertil da ogsaa to Slags Ungdom. Mod den Alderdom, der kommer med astronomiske Aar og vil regnes efter Almanakken, voxer ingen Urt, for den er der ingen Ungdomskilde. Men Sjælen er ikke saaledes afhængig af Tiden; den kjender en Ungdom, som allerede er gammel, og en Alderdom, som endnu er ung: der gives Oldinge paa Firsindstyve, som dog ere yngre end Mænd paa Tredive. Naar blev i sørgelig Forstand et Menneske gammelt? Den Dag, da det hørte op med at haabe.

Idet vi tale om to Slags Alderdom og to Slags Ungdom, maae vi for Alting ikke glemme, at der ogsaa gives to Slags Haab. Der er timelige Haab, og de timelige Haab ere mange; og der er et Evighedshaab, som altid er eet og det samme. De to Slags Haab kunne skilles ad. Der kan haabes umiddelbart paa det Timelige med Forglemmelse af det Evige, og der er dem, der mene, at Hjertets kjæreste Haab først trives ret og blomstre i Døgnets Sol, naar Evighedens kjølige Aande er borte. Der kan haabes paa det Evige med Opgivelse og Forsagelse af det Timelige, og der er dem, der sætte

Fjendskabet mellem Timeligt og Evigt saa høit, at Jorden maa blive en Jammerdal, før
[20] vi naae saa vidt, at vi øine Himlen. Det gaaer i Virkeligheden dog ikke saa ligefrem
med at aflægge det Timelige, som ivrige Bodsprædikanter synes at antage; det er
en indviklet Skilsmisssag. Det er evig vist, at de to Slags Haab ikke tør forvexles;
men det er ogsaa vist, at de i dette Nærværende høre sammen som Aand og Natur,
som Sjæl og Legeme. Hvad er et timeligt Haab, naar det allersidste Evighedsskjær,
det sidste Idealitetens Solglimt, er svundet? Det er ikke længer Haab, men enten en
selvisk attraaende Indbildning eller en kold, paa Sandsynlighed grundet Forventning.
Og hvorledes seer Haabet vel ud, naar det vender sig bort med Foragt fra ethvert
Indhold, som tilbyder sig gennem det Timelige? Det er en Livserfaring, at der ikke
alene gribes fejl, naar enten det saakaldte Naturlige skal gøres til Eet og Alt, eller
der leves paa falsk Forlig mellem Timeligt og Evigt, men at der ogsaa gribes fejl, og
at Feilen ikke er mindre farlig, just fordi der sigtes høiere, naar Naturlivets Grund
skal ryddes ud for at det Aandelige kan faae Plads. Det er vel sandt, at Menneskenes
Mængde, navnlig i vort Aarhundrede, er langt mindre udsat for den sidste Fristelse
end for den første; men desuagtet bør vi være paa vor Post imod den farligste af alle
Vildfarelser. Det er i Religionshistorien ikke noget sjældent Syn, at Verdenslyst og
gudelig Spægelse gaae Haand i Haand, at det selviske Væsen lige saa vel kan bringes
til at rase i Forsagelser som til at svælge i Nydelser.

Den sande Opgave indstiller sig først, naar man har indseet, at det Naturlige hører
med i Udvikling af Aand, at det Evige laaner Stof og Indhold fra det Timelige. Fra dette
[21] Synspunkt bliver det os klart, hvad det Ungdommelige betyder, hvorledes Ungdom i
væsenlig Forstand forholder sig til Haab.

I det ungdommelige Sind ere to Elementer, det Naturlige og det Aandelige eller,
hvad der siger det Samme, det Virkelige og det Ideale, det Timelige og det Evige,
oprindelig sammenvoxede, de ere af eet Skud, Green og Blomst af een Knop. Den
unge, uerfarne, men endnu ufordærvede Sjæl haaber, og hvorpaa? Naturligviis paa
alt det, som er ædelt og stort og godt og skjønt i denne store, skjønnne Verden. Det
er ikke Storhedens tomme Begreb, ikke en almindelig Idee om et almindeligt Gode
eller en tilreflecteret Forestilling om det i sig ubestemmelige Skjønne, der fylder
Ungdomshaabet. Nei, det Store har Skikkelse: Helte med Sværd, det Gode har Kjød
og Blod, og Skjønheden? Sidder jo ved Ruden, hvo der blot turde hilse.

Det er et Misgreb, naar man vil overfylde en ungdommelig Phantasie med Eventyr
om Ridderspil og Skjønhedspriis, om Heltekraft, som aldrig svigter, og om de mange
Dydens Krands, som Lykkens Fingre have travlt med at flette til de Seirende. Det

er en Underviisning, der blæser op; man giver de Unge overspændte Forestillinger, Forventninger uden Oplevelser, Svulst og Svamp, opklækker kun Phantaster. Men det er mere end et Misgreb, det er en Forbrydelse mod de unge Sjæle, naar Underviisningen systematisk indrettes paa at gjøre dem gamle før Tiden; naar det Virkelighedsspeil, der stadig holdes dem for Øie, kun viser dem Billeder af en udlevet, undergaaet Verden med falske Idealer, et Civilisationens Theater, hvor Frækhed og Rænker og Magthaveri og dulgt Fortvivlelse spille Hovedrollen; naar Hukommelsen Dag for Dag belæsses [22] med Stumper fra Ødelæggelsernes Herlighed, medens Forstanden sysler med Former og Former af Former uden Ende. Viidsomsuglen bygger i Storheds Ruiner! Men naar intet Ord af Liv, ingen Straale af Aand opklarer denne Underverden af sukkende Titaner og styrtede Giganter — kun Sammenhæng og Væv, og Væv og Sammenhæng er den hele Forklaring: hvad Under, om den Unge ubevidst, halvbevidst opgiver sit første barnlige Haab; hvad Under, om han lidt efter lidt, endnu før Oplevelsens Tid, gjør sig fortrolig med Skæbnens Gang og Kræfternes Spil og den regnende Forstands Overlegenhed; hvad Under, om en kommende Slægt oplever, at Oldinge paa tyve Aar trække paa Skulderen med Smil, hvis der endnu er en Daare saa ungdommelig at ville svømme mod Sandsynlighedernes Strøm og vove sit Liv paa Sandhed og Ret. Der er en Aandsforbrydelse til, som stjæler Ungdommen fra de Unge.

Faaer Ungdomshaabet de nødvendige Betingelser for en sund og naturlig Væxt, vil Forholdet mellem det Timelige og det Evige arbeide sig frem under Livets Gang, og Retningen blive forskjellig, efter som Charakteren udvikler sig. Skal der virkelig danne sig en Charakter, og den personlige Friheds Krav skee Fyldest, saa maa der nødvendig indtræde et Vendepunkt, da Villien vælger mellem Eet af To: enten at sætte det Timelige som det eneste Virkelige og med Forsæt udelukke det Evige, eller: at sætte det Evige som Maal og bearbeide det Timelige som Udviklingsselement, som Middel. Hvorledes dette skeer i de Enkeltes Liv, kan ikke beskrives: her er ligesaa mange Muligheder som Individualiteter; men den Grundlov, hvorefter Udviklingen foregaaer, kan paavises, og det er, hvad jeg nu skal forsøge. [23]

Haabet bestemmes ved det, som haabes; men saa længe det Timelige endnu er sammenvoxet med det Evige, befinder Haabet sig, saa at sige, i en puppeagtig Tilstand. Forvandlingen foregaaer uformærkt. Saaledes f. Ex. med Elskovshaabet. De Haabende vide ikke ret deraf. Hvad der i lykkelig Forstaaelse er afgjort mellem dem, er et Timeligt og dog — for Evigt! Saa kommer Øieblikket: Haabet flagrer som en Sommerfugl fra Blomst til Blomst, men de lykkelige Haabende føle sig forvissede om, at de lette Vinger kunne bære den op til Stjernerne. De have, med andre Ord, en Anelse om, at et evigt

Liv kan begynde i Tiden. Det Sidste er rigtigt; men Forstaaelsen er saa ungdommelig. Det ungdommelige Haab maa prøves; hvori bestaaer nu Prøvelsen?

Det unge Haab er forberedt paa Hindringer, beredt til at kæmpe mod Modstand. Dersom Modstand og Hindring ikke var mulig, saa var det jo ikke Haab, men matematisk Vished. Modstand er ikke Haabets farligste Fjende, thi Haabet har Mod; Hindringen, selv om den strækker sig langt, er ikke Haabets farligste Fjende, thi Haabet har ogsaa Taalmod; der er en Udholdenhed i Haabet, som hvisker: giv Tid, min Dag vil komme, Lykken skal krone de Trofaste. Men der er en Mulighed, som Tiden sidder inde med, en Fjende, den lumskelig huser: det er Skuffelsen i Form af Bedrag. Bedraget er Haabets farligste Fjende; det udsætter ikke Opfyldelsen, ak nei, det gjør Opfyldelsen til Intet, det vil jo snigmyrde Haabet. Men hvorfra kommer [24] Bedraget? Ikke fra det Evige, nei, fra det Timelige! Her begynde de to Elementer, Evigt og Timeligt, at skilles ad, og denne Adskillelse er en Krise.

Det vilde være meget ungdommeligt, om vi antog, at det alene var Elskovshaabet, der saaledes var udsat for Bedrag. Bedragets Mulighed ligger paa Luur overalt; er der mangehaande timelige Haab, saa er der ogsaa mange Slags Bedrag og mangehaande Skuffelser. En Skuffelse er i samme Grad smertelig, som Haabet var tillidsfuldt og rigt og skjønt. Det Farligste ved Krisen er, at Skuffelsen af et enkelt Haab saa let er i Stand til at brede sig, angribe Haabet selv og gjøre den Skuffede haabløs. En Solformørkelse, hvor den er total, udbreder et Dødningskjær over den hele Natur, Markens Dyr betages af Angst, Kvæget brøler, Smaafuglene flagre forvildede om eller søge til deres Reder. Saaledes ogsaa, naar Bedragets Skygge dækker Haabet fuldstændig, vil Synet paa det hele Liv undergaae en Forvandling. Det er ikke blot denne eller hiin enkelte Udsigt, der formørkes, men Tillidens Grundvold rystes, Tilværelsen faaer et Gravlampeskjær over sig. Hvorfor leve vi? Kun for at døe. Hvorfor nyde vi? For ret at lide. Hvorfor glædes vi? For dybt at sørge. Hvorfor haabe vi? For bittert at skuffes.

Saalænge Sindet er i Oprør, ville Omgivelsens Trøstegrunde naturligviis ikke finde Indgang. At det nok gaaer over, at Tiden læger alle Saar, at man til Vederlag jo kan faae sig et nyt Haab, slige Hverdagstalemaader afvises med Foragt: „et nyt Haab, ja med en ny Skuffelse, en Mulighed, som med Tiden, naar Lykken en Dag er i sit onde Lune, faaer Lov til at løslade Bedraget!“ Vi mærke os, at Krisen her sætter Skilsmisse, ikke [25] blot mellem Fortid og Fremtid, men i strengeste Forstand mellem Timeligt og Evigt. Om de adskilte Elementer nogensinde i dette Liv skulle gjenforenes og hvorledes, beroer paa mere end udvortes Omstændigheder, det beroer paa den Spændkraft, der er i Sindet, og fremfor Alt paa det, som Villien vælger og den modne Beslutning holder

fast.

Der gives vel faa Mennesker, som have betraadt Oplevelsernes Vei, uden at de tillige paa en eller anden Maade, med dunklere eller klarere Viden, i svagere eller stærkere Grad have erfaret, hvad det vil sige, at gennemgaae en Skuffelsens Krise. Vi kunne ikke ligefrem hente vore Exempler fra det Udvortes, allermindst fra det offentlige Liv, thi Sager af denne Natur komme ikke paa Udstillingen. Historien opbevarer dem i hemmelige Archiver. Men begynde vi indenfra og raadføre os med Psychologien, vil den levere Exemplarer i Mængde. Bevægelige Grupper af Individualiteter, Mænd og Kvinder, Ynglinge og Piger, fattige, rige, eenfoldige, kløgtige, fremstille sig her paa dette første, farlige Overgangstrin. Lad os betragte dem nøiere: Figurer paa en dunkel Grund, Physiognomier af et tilsyneladende freidigt Ydre, men Streifyset falder paa et gaadefuldt Indre; det er, som havde hvert Individ et dobbelt Ansigt. De ere alle Lidende, skjøndt man ikke saa lige kan see det paa dem. Lidt blege maaskee; men Bleghed kan jo have mange Aarsager. Nogle tankefulde, Panden taaget, Øinene svømmende, Andre, der løfte Hovedet stolt, i hvis ulmende Blik og sammenbidte Læber man ligesom læser en Udfordring; kort: af det Ydre kan Intet sluttes. Hvad der nager dem, er en Hemmelighed, de ere alle saarede af Skuffelsens Braad, alle bidte af Bedragets Slange. Unge, og dog allerede gamle! Thi som man jo veed, at Haaret kan [26] blive graat i en eneste Nat, saa kan et skuffet Haab i en Kummerens Time gjøre et Menneske ældre, end Tiden med rolig Gang gennem mange Aar. Dog er Sygdommen ikke dødelig. Det vil gaae over; Saarfeberen sætter sig, helbredende Kræfter arbeide i skjulte Værksteder, om føie Tid gjør Livet atter sine Krav gjældende: vi kunne snart betragte vore Lidende som Reconvalescenter.

Det Punkt, hvorpaa den psykologiske, vi kunne tilføie den religiøs-ethiske, Interesse hviler, er nu dette: hvorledes vil Helbredelsen foregaae? Med dem, som, uden at fatte den Tvetydighed, hvoraf Krisen skulde udrykke dem, faae sig et nyt Haab, som man faaer sig en ny Kjole, og begynde paa en Frisk med et Timeligt og dog for Evigt, blive vi let færdige: de vare ikke egenlig saarede, de vare kun besvimed. Vi kunne da dele vore Invalider i to Klasser. Til den første Klasse henregne vi dem, som med en vis besluttet Resignationens Kulde tage fat paa det Virkelige med Opgivelse af det Ideale, vælge det Timelige med Ryggen vendt mod det Evige. De ere i egenligste Forstand uden Haab og dog ikke haabløse; thi den, der frivillig giver Haabet Afsked, er ikke haabløs. Det Timelige har mange Krav og kan desaarsag tilbyde dem mange Forventninger. Kun vente de sig ingen Forryngelse; deres Valgsprog er: os bedrager man ikke, thi vi ere gamle. Under den anden Klasse henvi vi dem, hos hvilke det

Evige, det Ideale, kun blev tilbagetrængt, for at reagere fra Hjertets Bund med endnu større Kraft. De drikke paa Ny af Livets Væld: Ungdomskilden risler, Haabet voxer og forvandles. Det er en Selvfølge, at enhver af de to Klasser igjen maa falde i forskellige

[27] Underafdelinger, eftersom Sindet er svagere eller stærkere, eftersom det er Følelsen eller Forstanden, Phantasien eller Villien, der har Overvægt.

Først et Par Ord om den første Klasse. Det svagere Sind, der har mistet sit Haab paa alt det Høiere, synker ned enten i Hverdagens smaalige Sysler eller i Døgnet bedøvende Tummel. Det lærer af Erfaring at afpasse sine Forventninger efter Omstændighederne; men selv om de udvortes Vilkaar ere glimrende, om end sandelige Lidenskaber flamme op og finde Tilfredsstillelse, der er dog en Tomhed, en stille Bitterhed i en saadan Sjæl, et nagende Mismod, at Verden er falsk, Tilværelsen huul, at Livet ikke holder, hvad det lover. Individet af denne Kategorie kunne for Øvrigt være godmodige, glæde sig med de Glade og betragte Ungdommens Lykke med et eget Sympathiens Veemod; men de kunne ogsaa være misundelige, ondsksfulde og maale de Haabende med et Blik af Skadefryd, som siger: ogsaa I skulle skuffes!

Anderledes med det stærke Sind, naar det har taget Afsked med Haabet, ombyttet de ideale Formaal med store Virkelighedsinteresser og viet sin Villiekraft til at tjene under det Nærværende. At en saadan Charakter skulde blive et slet eller farligt Menneske, er ingenlunde givet. Det kan blive en i sin Kreds hæderlig Mand, en driftig Mand, ret en Tidens Mand, Forretningsmand af første Skuffe. Der er Intet i Veien for, at en saadan Mand kan have et velvilligt Sind, et godt Hjerte, at han kan glæde sig ved at virke til Gavn, ikke alene for sig selv, men ogsaa for Samfundet. Men han har en Livsanskuelse, han ikke prædiker paa Gaden; den er indprentet i hans Sind saa dybt,

[28] at han ikke trænger til at faae den bekræftet hos Andre, dens korte Viisdom er: naar Kistelaaget slaaes til, er Historien ude. Med denne Leveviisdom befinder han sig efter Omstændighederne vel. Vistnok vilde den være utilstrækkelig, hvis Døden virkelig ikke skulde være i Stand til at løse Knuden paa Alexanders Maneer; men det maa Døden om. En Mand i en saadan Bedrift har ikke Tid til at gruble over Sligt; han tager det praktisk. Han faaer Modgang, han oplever Kummer og Sorg, men veed at finde sig tilrette i Alt. Det er, som fik han med hvert Aar en ny Bekræftelse paa Sandheden af sin Anskuelse. Ganske naturligt; thi det Element, hvori Sjælen lever, og hvoraf den drager sin Næring, indvirker paa dens Trang og Væsen. Man fodrer unge Dyr, f. Ex. Kaniner, med Krap for at see de røde Lag i Knoglerne. Et lignende Experiment kan gjøres med Sjælen. Menneskets Sjæl faaer timelige Safter i Marven, naar den daglig mættes med Timeligt, kun med Timeligt. Jo mere en Sjæl giver sig hen til Indtryk af

det Sandselige, desto lettere overbeviser den sig om, at Intet har Realitet uden det, som er sandseligt; jo dybere en Individualitet med alle sine Interesser sænker sig i det Endelige, aander og lever i lutter Endelighed, desto øiensynligere bliver det den, at det Evige er et Skin, det Hiinsidige et drømt Ideal: man kan uvilkaarlig fornemme paa sig selv, at Sjælen dør med Legemet. Men derfor ringeagter man ikke Dyden; tvertimod! det timelige Liv har Dyden behov, og derfor maa man øve Dyden. Saa lever da denne dydige Mand i rastløs Virksomhed som Familiefader, Borger, Politiker, i Spidsen for mangehaande offentlige Foretagender. Ikke blot Actieselskaber og milde Stiftelser, ogsaa Kirken har ham i vigtige økonomiske Forbedringer Meget at takke. Saaledes [29] lever han, og saa dør han. Og han faaer en Begravelse — tre lange Gader fulde af Vogne — og en Ligprædiken, ja en Ligprædiken! thi nu gaaer denne Hædersmand ind til den evige Salighed, ind i Forklarelsens Egne at hente sin Løn, en Løn saa stor, saa vel fortjent, saa salig og rig, at der ikke er et tørt Øie i Kirken. — Hvorledes denne Mand har forstaaet sig selv, hvilket Ansvar han paadrog sig den Dag, da han, saaret af Skuffelsen, bød sit Evighedshaab tilfals mod en klækkelig Sum i timelig Valuta, bliver en Sag for sig. Men i Eet har han forstaaet sig selv; thi vi kjende ham til Bunds — vi have ikke mødt ham i den udvortes Verden, men fundet ham i Psychologien, vi have jo selv skabt ham, og maae da vel ogsaa kjende ham — han har paa sin Viis rigtig forstaaet, at han og den evige Salighed ikke have det Mindste med hinanden at gjøre. Kunde han svare fra Kisten derinde, vilde der høres en Stemme: jeg fik den Løn, jeg ventede, stille med det Evige, lader mig nu have Ro i min Grav.

Vende vi os til den anden Klasse, til dem, der drikke af Ungdomskilden, da er den individuelle Forskjellighed atter at kjende i Forhold til som det nye Haab forbliver i Stemning og Phantasie eller gjør Pagt med Villien og træder ud i Charakter og Handling. Det er Haabets Gjenfødelse, vi skulle betragte. Hvorledes kan Haabet gjenfødtes? Det dør i Skuffelsen, skal det komme til Live igjen, maa det fødes paa Ny. Hvad vi i denne Sammenhæng kalde det gjenfødte Haab, er ikke nyt i den Forstand, at det skulde have et andet Udspring og være et ganske andet end det, hvormed vi begyndte. Ungdomshaabet var jo netop derfor saa skjønt, fordi det i sig forenede det [30] Evige med det Timelige. Det var Krisen, som satte Splid mellem de to Elementer. Det gjenfødte Haab maa da atter optage det Timelige, men forstaaer sig, paa andre og høiere Vilkaar.

Vi maae bestandig erindre, at Livet selv er Haabets Kilde. Har Livet fra sit Ophav et dobbelt Krav, et timeligt og et evigt, da maa Haabet ogsaa have et dobbelt Indhold. Dersom Haabet ikke havde et Evighedselement i sit Indhold, maatte det jo, som vi alt

have seet, gaae under i timelig Forventning, opgive sine ideale Muligheder og tabe sig i en Sandsynlighedsregning. Dersom Haabet ikke turde laane et Indhold fra det Timelige, maatte det ubetinget udelukke det Dennesidige; som en Fredløs, Landflygtig paa Jorden maatte det uafbrudt stirre mod det Hiinsidige og søge sit Hjem i det Blaa. Men det Blaa og det Evige ere ikke Eet og det Samme. Skal Haabet vise Vei gennem Livet, maa det kaste sit Blik paa den virkelige Jord: den, der gaaer paa Jorden med altid himmelvendte Øine, udsætter sig let for at snuble. Men naar Haabet atter griber det Timelige, maa den Haabende, der har overstaaet Skuffelsens Krise, vel være sig bevidst, at det Timelige gribes for det Eviges Skyld. Hvad det ubetinget kommer an paa, er en Forvisning om, at det Ideale selv er Haabets Grund, at Haabet opfyldes i evig Forstand, hver Gang det giver os en Stadfæstelse paa det Eviges Realitet. Under denne Forudsætning kan Haabet i dette nærværende Liv baade skuffes timeligt og dog opfyldes evigt. Ja, den timelige Skuffelse kan, som vi strax skulle see, være et kraftigt Middel til at stadfæste en evig Opfyldelse.

[31] Det er Overanstrengelse, naar en moderne Viisdom paatager sig at drage Himlen ned paa Jorden og smelte Tilværelsen om, saa at det samlede Livs forklarede Øieblikke skulle gjøre det Evige selv commensurabelt med det Timelige: vi ere endnu ikke i Himlen fordi Jorden befinder sig i Himmelummet. Men det er derfor ligefuldt en farlig og for Aandslivet fordærlig Misviisning, naar det Evige i den Forstand gjøres til et Hiinsidigt, at det Timelige bliver eneraadende paa Jorden. Sandheden er, at det Evige med indre Selvstændighed ud fra sit eget Rige gjennemvirker det Timelige, bærer det Timelige, stræber til at omdanne, forklare og forvandle det Timelige.

Lad os, for ikke at springe for mange Mellemlid over, begynde med Phantasie og Stemning. Man tænke paa dybere, gjærende Naturer som Mystikerne; man tænke paa geniale Individualiteter, i hvilke Ideerne arbeide. Det er ingenlunde Sjæle, som alle haabe paa et personligt Liv efter Døden; og dog have de en uvilkaarlig Fornemmelse af det Evige. Det boer i dem, og just fordi det er dem saa umiddelbart nærværende, kunne de — uden at der endnu er Tale om et Hiinsidigt — være os et Exempel paa, hvad Haabets Gjenfødelse, det, vi kalde dets evige Opfyldelse, selv i negativ Form, vil sige. Man lægge vel Mærke til Digterne, især de urolige, dem, hvis inderste Væsen er Smerte: Byron, Heine, Alfred de Musset og Mange blandt de allernyeste. Hvor meget de end prise vort Livs Naturside, det blinde, men ufeilbare Instinkt og de sandelige, elementære Lidenskaber, hvor meget de end forgude især det kvindelige Legeme:

[32] saa mærker man dog, at de ere lige saa utilfredse med den falmende Natur og dens visne Blomster, som de ere utilfredse med den spidsborgerlige Tomhed i Aanden, med

Menneskenes indbildske, smaalige Hu og den adstadige Samfundsprosa. Hvad er det, som midt i det glimrende Selskab, trods Anerkjendelsens Laurbær og Beundringens Virak, gjør dem til eensomme Fugle? Hvad er det for et Lysskjær, som i et og samme Nu forlyster og smerter Øiet? Det funklende Ideal, paa hvis Lynglimt de haabe! Bestandig den ideale Fordring og saa en Skuffelse. Paa hver Skuffelse følger et nyt Glimt med et nyt Haab og saa — igjen en Skuffelse. Haabet dør i Skuffelsen for at fødes paa Ny: her er et Evighedsselement, som uafbrudt reagerer mod det Timelige. Hvilken Kval, at Haabet i Nu efter Nu baade dør og lever! Ulykkelige Veer, en Gjenfødelsesproces med et haabløst Haab, og hvorfor? Fordi det bliver ved Stemning og Phantasie i selvisk Aand, fordi det Evige aldrig faaer Kraft til virkelig Forløsning.

Skal Haabet gjenfødes i Charakter og Villie, maa der andre Skikkelser frem paa Scenen. Her er en Mand; vi hente ham ikke fra Gaden, han kommer med Hilsen fra Psychologie og Ethik, beredt til at underkaste sig en Virkeligheds Prøve. Det er et Menneske, hvem Skuffelsens Smerte har lært, at man ikke selvisk skal leve for sig selv, men vinde sit Liv ved at sætte det ind og virke for ideale Formaal. Det virkelige Liv har Formaal nok; det har ogsaa Idealer. Det Virkelighedsideal, som nærmest lyser for ham, er Friheden, ikke den Frihed, som slaaer Mængden løs, men den, som adler Mængden og løfter den op til et Folk. Her er hans Maal. Saa slaaer han Allarm i den søvnige Leir; Talen ruller som en Bjergstrøm, Masserne vaagne, Skarer flokke [33] sig om den Begeistrede og sluge de vækkende Ord. Det er et Fremtidssyn med et stort Haab, som her folder Banneret ud; vil Haabet opfyldes? Klogskaben veed det: det vil ende med en Skuffelse. Ja, desværre, med en stor Skuffelse. Det er da ikke noget Nyt; men det, som for denne Mand er eiendommeligt, er den Maade, hvorpaa han tager sig i Skuffelsen. Han maa vel, siger man, blive klog af Erfaring. Ja vist bliver han klog, men paa sin Viis: nu begynder han først at handle som en Daare. Mange, som i Opvækkelsens Tid bare Fanen høit, gik til Veirs med det nye Flag og vare dristige Skippere, der styrede lige mod Malstrømmen, krøbe sammen af Skræk, da Hvirvlen kom, og Dybet begyndte at koge; kloge, belærte af Erfaring, gjorde de stille omkring, viklede forsigtig Fanen ind og forlode „det synkefærdige Vrag“ med Idealet i Lommen. Men Haabets Mand holdt ud paa sin Post, det var en ungdommelig Daarskab. Og Eet endnu, som var mere ungdommeligt: han stod ved sit Ord, han var endnu glad i sin første Forventning. Ingen, end ikke den Forsigtigste blandt de Forsigtige, havde Speiderblik som han, naar det gjaldt om at opdage Faren. Men Faren for ham var ene den, at tøilesløse Overgreb skulde kvæle Friheden, og Mængden selv lægge Folket øde. Ingen, end ikke den Modigste blandt de Modige, turde som han saa

aabent, frit og hensynsløst udpege de Skyldige og rive Masken af Forførerne; det var jo en Daarskab. Ingen som han turde blotte det Afgrundssvælg, hvori graadig Higen efter Magt i Forbund med selvisk splittende Interesser og en gusten, suurøiet, Alt nivellerende Misundelse var i Færd med at styrte den forvildede Hob. Daarskab! Han [34] vilde, ikke ved Spot og Haan, men ved ærlig, usminket Tale, ved Sandhedens klare overbevisende Ord aabne de Forblindedes Øine og lede Bevægelsen i det rette Spor: ungdommelig Daarskab. Tilsidst, da Nemesis kom, Gudinden, den ubønhørlige, der straffer alle Overgreb og hævner den haanede Fornuft, stod han ganske alene. — Er han nu uden Haab? Ingenlunde. Hans Haab staaer uformørket fast og lyser som en Baun fra Fjeldet. Det kan Ingen forstaae. Det maa da, siger man, vel være fordi han ringeagter Erfaringens Raad, at han kan blive ved at være saa ungdommelig. Nei, det kan Ingen forstaae. Kloge Folk, som jo ellers forstaae sig paa Alt, kunne ikke forstaae sig paa ham, thi i hans Erfaringer ligger en Hemmelighed. Hans Haab har maaskee skuffet Andre, men det har ikke skuffet ham selv. Hvor kunde Frihedshaabet vel skuffe den, som ved hvert udvortes Nederlag havde erfaret, at han vandt en indvortes Seier. Hvor kunde han svigte det trofaste Haab, som gjorde ham evig fri og trykkede Befrielsens Segl paa enhver opoffrende Handling. Han stirrede ikke op mod det Blaa; han gravede dybt i Timelighedens Jord, og han fandt en Skat. Og denne Skat? Det var mere end et Horn af Guld, det var mere end de Visers Steen, det var mere end Kong Salomons Ring; det var et Udødelighedspant, et Kildespring i Sjælens Bund, en Haabets Vei til Livets Væld: han drak af Ungdomskilden.

Tredie Forelæsning.

Haabet er af personlig Oprindelse. Blandt alle Skabninger paa Jorden er Mennesket [35] den eneste, som i egenlig Forstand kan siges at haabe; thi Mennesket er et personligt Væsen. Dyret kan attraae, længes, forvente; men fordi det forventer et Gode, er denne Forventning dog endnu ikke Haab. Hvad der adler en Forventning til Haab, selv hvor det Timelige staaer i Forgrunden, er et frit henstillet Fremtidsbillede, en Mulighed klædt i lyse Farver, en aandig Klarhed, et Idealitetens Skær, som Dyrets Øie aldrig seer.

Religionen taler om al Skabningens Forlængsel, dens Smerte og Suk, dens Haab om Befrielse fra Forkrænkelighedens Trældom. Den romantiske Poesie gjentager det Samme; den lytter til en stille Klage, en sagte, spørgende Hvisken, et veemodigt Suk fra Allivets Sjæl i Naturen. „Aftenrøden, naar den skriver sit Godnat i Skyers Lag, spørger om ei snart den bliver Forbud for en salig Dag“. Hvorledes er dette at forstaae? Hvem er det, der sukker og klager, hvem er det, der længes og haaber? Ikke den stumme Natur, men det talende Menneske. Det er Mennesket, som laaner Naturen sin Røst. Vel er der Røster i Naturen, mange Røster, og dog er Naturen selv som [36] en Døvtum. Elementerne blive høirøstede, naar de bruse og larme; men Brusen og Larmen er endnu ingen talende Røst, saa lidt som den Døvtummes Brummen. Dyret har Stemme og Sjælen et Suk, og Stemme og Suk kunne sige os Meget, naar det tolkes; men Dyret er ikke sin egen Tolk: det er et Umælende. Det er Mennesket, der laaner Naturen sit Ord; det er Menneskets Sjæl, der gjør sig til Tolk for dens Smerte, dens Suk og dens Klage. Og med begrundet Ret. Først i Mennesket, det tænkende Væsen, kommer Modsætningen mellem det Virkelige og det Ideale frem af sit Skjul; først i Mennesket, det selvbevidste Væsen, kan Naturlivet sukke under Forkrænkelighedens Trældom; først i Mennesket, det personlige Væsen, kan al Skabningen haabe.

Som Haabet er, er ogsaa dets Modsatte, Frygten. Dyrets Frygt er dunkel Anelse, uvilkaarlig Skræk og Angst. Menneskets Frygt gaaer videre, det har en personlig Frygt, en Frygt for erkjendte Muligheder; den selvbevidste Phantasie opdager de ængstende Muligheder overalt, lokker dem til sig, klæder dem op og giver dem Form og Skikkelse. Der er en Skikkelse, mørk og truende, som staaer paa Veien snart fjernere, snart nærmere, altid desto mørkere, jo mere solbeskinnet Veien er, det er Døden. Dyret dør, men det har aldrig seet Døden. Menneskets Sjæl seer Døden mange Gange, inden den virkelig kommer. Hver Gang Nogen har sat sig et Maal i noget Timeligt og ret

vil glæde sig til dets Opnaaelse, staaer Dødsskyggen der, og der opstaaer en Kamp mellem Skyggen og Haabet. Du kan jo være død inden i Morgen! hvor nedslaaende [37] for den, der venter sig en Glæde, ret en stor, usigelig Glæde af den Dag i Morgen. Derfra Fortvivlelsens Griben efter Nydelsens Øieblik. Religionen har laant den et Ord: lader os æde og drikke, thi i Morgen skulle vi døe.

Selv de, der ville mere end æde og drikke, ville arbeide for høiere Formaal, men dog søge Livets Fuldendelse indenfor det Timelige, møde Dødsskyggen paa Veien; men Modet voxer, Skyggen maa vige, de Behjertede mane den ned med en kraftig Formel, og Formlen siger: *Individet døer, men Slægten lever*. Der er noget Vækkende, Oplivende i denne Tanke, den har noget Trøsteligt ved sig; lad os veie Indtrykket og forstaae, hvad det siger, i et Billede. — Der stod et gammelt Træ, ombølget i Vaaren af den varme Luft; Solen saae luende ned fra Himlen og prædikede for Mark og Skov Opstandelsens Evangelium med en Fynd og Kraft, saa det mylrede op af Jorden. Knopperne paa det gamle Træ skyndte sig, hvem der kunde komme først med at sprænge de mummieagtige Hylstre og fremvise de friske, saftige Skud: der var allerede Blade og Blomster paa Træet. Men nogle Solstraaler, som legede mellem Grenene og nysgjerrig tittede ind gennem alle Sprækker, bleve opmærksomme paa en enkelt Knop, der sad saa trevent, krøb sammen i sit Hylster og vilde ikke frem med Noget. Hvad skal det betyde? spurgte de, hvorfor holder Du Dig saadan tilbage? Aa, svarede den, jeg er kun et ubetydeligt Individ, der er Knopper nok foruden mig. Jeg gider desuden ikke springe ud, det kan dog ikke føre til Noget. — Hvad er det, Du siger? Kan det ikke føre til Noget? — Nei, svarede den, jeg har hørt en Hvisken om, at det kun er Forfængelighed og stakket Herlighed med al denne Springen ud; om føie Tid [38] skulle Blomsterne falde af, og Bladene hvirvles omkring paa Jorden. — Det er Vind, sagde Solstraalerne, det er en Vind, der har forskrækket Dig; hør ikke efter Vinden, den farer altid med løs Snak. Kom Du kun frem, saa lille Du er, og Du skal see den store straalende Verden, og Du skal see, paa hvilket mægtigt, herligt Træ, Du selv er et Led. Du skal være stolt af at yde dit ringe Bidrag til Træets Væxt og dets Krones Udfoldning, Du skal see Individer og Slægter, og Du skal sande Digterens Ord om Døden og Livet. — „Ligesom Træernes Blade, saaledes er Menneskens Slægter, Bladene strøes af Blæsten paa Jord, men naar Skovene grønnes, skyde der friske fra Grenene frem ved Vaarens Igjenkomst. Saaledes Menneskens Slægter, een fødes, en anden forsvinder“.

Men det er dog en egen Sag med et Haab, der alene skal bygges paa en Sætning som den: Individerne døe, men Slægten lever; thi Sætningen udvider sig til at betyde:

Slægterne døe, kun Allivet lever.

Individerne voxe som Korn paa Slægtens Ager; Liv af Liv, nye Spirer, nye Straa, nye Blomster og Ax: det er en frugtbar Ager; ved dette Syn skal Haabet fryde sig. Men Glæden er ikke ublandet. Paa Ageren gaaer en Høstkarl, huuløiet og mager; det er Knokkelmanden med sin Lee. Hvo skulde troe, at der i disse tørre Knokler kunde boe en saa ubyre Arbeidskraft. Han meier ned for Fode gule Straa og grønne Spirer, hvad han levner er kun Jord og Muld. Millioner Gange Millioner Individer, forskellige Arter, forskellige Slægter, mylre frem paa den frugtbare Ager; Knokkelmanden hvæsser sin Lee og høster dem alle. Hvo skulde troe, at en Beenrad kunde holde saaledes ud. Han faaer sit Arbeide færdigt saa punktlig, saa præcis, at det Stykke, han har foran sig, [39] det Nærværendes smalle Strimmel, er forsvindende i Sammenligning med den uhyre Strækning, han alt har meiet, den Forbigangenhedens lange, brede Stubmark, han har i Ryggen. Et Ocean af Mulm imod en Strimmel Lys! Livet sukker, Erindringen gyser ved at see derpaa, og Haabet græder som et Barn.

Det er ikke Dødsskyggen alene, hvormed Haabet maa kæmpe; selv i det friske, nærværende Liv er der en Magt, der er Livets Fjende; denne Magt er det Onde. Og det Onde, hvad indeslutter ikke dette ene Ord, hvilke Tilværelsens Tryk, hvilke Kvaler og Lidelser, sjælelige, legemlige, forskyldte, uforskyldte, halvforskyldte, indgaae ikke som Brøker under denne Generalnævner, det Onde. Ikke kunde Oceanets Søn, hiin gamle Proteus, snoe sig gennem flere Bugtninger og paatage sig mere ulige Skikkelser end denne snedige og dog saa aabenbare Livets Fjende, den mørke, gaadefulde Magt, der er alle Onders Ophav. Skal Mennesket, det personlige Væsen, kunne kæmpe mod det Onde og haabe paa Seier, maa det gjøre Forbund, ikke med upersonlige Magter, men med den høieste personlige Magt: det maa bygge sit Haab paa et *styrende Forsyn*.

Trangen til en personlig styrende Magt, der sikkrer det Godes Overvægt i den fortsatte Kamp og leder Individer og Slægter til Fuldendelsens Maal, har saa dybe Rødder i Sjælen, at denne Trang endogsaa der, hvor det klare Sandhedsord endnu ikke har tændt sit Lys, bryder frem med aandig, uimodstaaelig Kraft og giver sig Form i Mythen. Hos alle hedenske, men dog haabende Folkeslag finde vi en Forsynsmythe; saaledes hos Nordboerne, saaledes hos Perserne.

Hos vore nordiske Fædre er Kampen mellem det Gode og Onde en stadig Krig [40] mellem Aser og Jætter. Hvorledes Kampen ender, er bekjendt. Efter Ragnarok synke de Onde ned til Nastronds Orme, men de Gode opstaae til forklaret Liv, til Glæde og Fred i Gimle.

Hos Perserne udfolder Kampen mellem det Gode og det Onde sig til et umaadeligt

Verdensdrama, det er en Kamp, der ligelig strækker sig gennem alle Naturens og Aandens Regioner, en Kamp mellem Lyset og Mørket, Ormadz og Ahriman. Ved det almægtige Ord har Ormadz fra Begyndelsen skabt foruden sex udødelige Magter en himmelsk Hærskare af Aander og Ferver. Hver Skabning lige fra Dyret til Engelen fik sin Ferver, sin Skytsaand. Paa Jorden var „det høie Bjerg“, som ragede op gennem alle de himmelske Kredse lige til det første Lys; der fæstede Ormadz sin Bolig. Men fra Syden kom Ahriman, den onde Aand med Mørkets Hær, og Mørkets Hær var lige saa talrig og mægtig som Lysets. Ormadz søgte at bevare Freden; men Ahriman, fnysende af Vrede, begyndte Striden. Vel blev han i det første Møde blændet af Ormadz' Straaleglands og ved Synet af Ferverne: det Godes Ord overvandt ham; han styrtede ned i Afgrunden. Men han var ikke afvæbnet. Han rustede sig og samlede Kræfter; mod enhver af Ormadz's gode Frembringelser satte han en ond. Da han atter stormede mod Himlen, blev han greben af en saadan Rædsel, at han i en Slanges Skikkelse styrtede ned til Jordens Midtpunkt og smittede Alt; selv Ilden, det reneste Element, smittede han med Røgen. Hver Gang Ahriman steg op mod Himlen, blev han kastet i [41] Afgrunden; Ormadz og de gode Aander seirede. Men paa Jorden holdt Ahriman Stand; her deler han Magten med Ormadz: Lys og Mørke, Godt og Ondt, ligge i uophørlig Strid. At Kampen ogsaa maa gaae gennem Menneskelivet, opvækkende baade Frygt og Haab, er en Selvfølge. De første Mennesker levede skyldfrie og rene i Troen paa Ormadz, indtil Ahriman fik dem forlokkede til at drikke Gudemælk og æde af forbudne Frugter. Det var Kvinden, som offrede først til Diverne, de onde Aander. Saa kom Døden ind i Verden med Ahriman paa Grund af Menneskets første Synd. Men Døden er ogsaa en Befrielse for Mennesket, thi med Kampen mod det Onde hører den op. De Dødeliges Sjæle, som fra Verdens Begyndelse ere skabte af Ormadz, leve i Himlen, hvorfra de nødes til at stige ned og forbinde sig med Legemerne for at fuldende den jordiske Pilgrimsgang. Efter Døden føres de til Broen Chinvad, der er bred og bekvem for de Gode, men smal og skarp for de Onde. Naar de Gode ere komne over Broen, føres de ind i Ormadz' Rige til Fryd og Glæde; men de Onde styrtes fra Broen ned i Afgrunden for at udstaae Pinsler, hvis Vedvaren er i Forhold til Synderne, men dog kan forkortes ved Forbøn af Frænder og hellige Mænd. Den største Deel af de syndige Mennesker forbliver i Straffens Rige indtil Verdens Ende, indtil Ahrimans Magt er brudt, og Saligheden kommer at omfatte Alle.

Det er kun Myther; men Myther kunne, hvad det Personlige angaaer, indeholde store Sandheder. Hvad det ved Mythen fornemmelig kommer an paa, er det Indvortes, ikke det Udvortes, Livstanken selv, ikke dens Indklædning. Om Ahriman har forlokket

de første Mennesker til at drikke Gudemælk eller Faaremælk, er uvæsenligt; det [42] Væsenlige er, at en ond, fristende Villie har forlokket dem. Hvilke Frugter de bleve fristede til at æde, er ikke Spørgsmaalet; Hovedsagen er, at det var *forbudne* Frugter, at de ved at æde af disse Frugter gjorde Brud paa den hellige Lov, kom i Modsigelse med sig selv og syndede. Hvorledes Døden i fysisk Forstand blev en Følge af Synden, derom giver Mythen ingen Forklaring, Eftertrykket falder paa det psykologiske Moment, at den fysiske Død formedelst Synden optræder som en fjendtlig Magt, der truer det personlige Liv med Undergang. Det Tvetydige ved Mythen er, at den opstiller et Udvortes, som kun betyder et Indvortes, og ikke selv kan gjøre Rede for Forskjellen mellem Indvortes og Udvortes. Mythetroen begynder oprindeligt med at gribe det Indvortes i det Udvortes, saa at et levende Indhold gennemstrømmer Phantasien. Men umærkeligt skeer det, lidt efter lidt, at de beskuelige Former faae Præg af ydre sandselig, selvstændig Virkelighed; Mythens Aand svinder bort, og kun Masken, det legemlige Overtræk bliver tilbage. At være Troende paa dette Trin er da, persisk forstaaet, al være fuldt og fast overbeviist om, at Ormadz boer paa „det høie Bjerg“, at Ahriman virkelig har seet ud som en Slange, da han styrtede ned fra Himlen, og at det deels er Gudemælken, deels en straffende Villies Magtbud, der har sat Døden ind i Verden. — Den der, naar Bevidstheden, støttet paa Billedformen, har naaet det ægte dogmatiske Trin, ikke troer Alt bogstaveligt, er det religiøse Politi en mistænkelig Person og stærkt paa Veien til Vantro.

Vi lægge Mærke til, at den Forandring, som Mythetroen efterhaanden undergaaer, bevirkes af en reflecterende Forstand, der eensidig kaster sig over det Ydre og vil have [43] alle Indklædningens Former fyldte med solid Virkelighed; det er dette, der udtrykkes ved, at de mythiske Begivenheder blive til sikre, historiske Kjendsgjerninger. Hvad følger nu heraf? Bliver Reflexionen staaende paa Halvveien, saa bringer den det kun til at forandre den ideeopfyldte Mythetro til en vis vulgær folkelig Overtro med en Tilgift af uklar Inderlighed. Med dette svagere Salt kunne Tanker og Sæder og naturlige Kræfter dog i lang Tid holde sig friske. Dette var i den gamle Verden Tilfældet med Perser og Nordboer, hvis Hedenskab aldrig naaede saa vidt, at det passerede Linien og kom ind under Kulturens Solbrand. Hos Grækerne og Romerne kom Reflexionen derimod saa vidt, at den blev sig Overtroen klart bevidst. Naar der først var vundet noget Overblik over en virkelig Natursammenhæng med Aarsager, Betingelser og Love, kunde det ikke falde den reflecterende Forstand vanskeligt at indsee, at Guderne med deres Bedrifter hverken vare, ei heller nogensinde havde været virkelige. Idet Spørgsmaalet gjaldt et Udvortes og lød paa: virkelig eller uvirkeligt? blev Tænkningen

endog hos dem, der grundede over Tingenes Væsen, mere og mere optagen af det Naturnødvendige og bortvendt fra det Personlige.

Forsynstroen, som hos Romerne var en egoistisk Fastholden ved den Skæbnens Bestemmelse — sic erat in fatis — at Rom skulde være Verdens Herskerinde, kom hos Grækerne aldrig til at spille nogen egenlig Hovedrolle. Grækerne vare i det Hele ikke noget haabende Folk; Haabet laa gjemt i Pandoras Æske og var vel egenlig kun [44] for Individerne til Privatbrug. At haabe er romantisk; det er at see paa det Vordende og længes efter det Kommende. At resignere er klassisk; det klassiske Øie seer ikke paa det Vordende, men hviler ud i Anskuelsen af det Værende, det i sig Fuldendte: Fremtiden er kun en fortsat Nutid.

I hvilken Grad den dannede Bevidsthed med sin kritiske Reflexion i det andet Aarhundrede efter vor Tidsregning var kommet ud over den folkelige Forestilling om en guddommelig Verdensstyrelse, kan blandt Andet sees af den Maade, hvorpaa Lukian holder Afregning med de gamle Guder. I en af hans Dialoger — Zeus i Kvide — begynder det med, at Guders og Menneskers Fader gaaer op og ned i sin Høisal, river sig i Haaret og udstøder Klageskrig som en Fortvivlet. Here aabner Døren; Zeus vil forklare hende, hvilken Ulykke, der er hændet, men hun afbryder ham med det skinsyge Udraab: Du Skalk, jeg kjender Dig nok, det er igjen et Elskovseventyr, og gaaer sin Vei. Nu kommer Hermes, og Zeus fortæller ham Sammenhængen. Du veed, siger han, at vi Guder for nogle Dage siden bleve indbudte af en rig Kjøbmand i Athen, som da hans Skib var i Fare, havde, hvis det blev frelst, lovet os en stor Offring og et rigt Gjæstebud. Han kneb paa Beværtningen, den Gnier; men da jeg nu engang var kommet til den for sin Gudsfrøgtighed berømte Stad, vilde jeg dog benytte mit Incognito til at see mig om og erfare Stemningen. Hvad maa jeg opleve? I en gammel Buegang, hvor en Menneskemasse var strømmet sammen, stode to Philosopher og disputerede om Guderne og deres Tilværelse. Den ene, en Stoiker, forsvarede dem meget grundigt, og det syntes den første Dag, som om Mængden vilde holde med ham. [45] Men den anden Dag mødte Modstanderen, det var en Epikuræer, ret et afskyeligt Menneske, med saadanne Indvendinger, at han rev Folket med sig og alle svore paa, at de fra nu af ikke mere vilde ære Guderne, men foragte dem og slukke Ilden paa deres Altere. Det er onde Tider, Hermes, det er ude med Troen; hvad skulle vi dog gribe til? Hermes raader Zeus at sammenkalde en Generalforsamling. — Ja, gjør det, Hermes, kald dem sammen, Guder og Gudinder, store og smaa, saa mange de ere, siig, at jeg befaler det. Hermes raaber: alle Guder og Gudinder maae strax give Møde; der skal paa Zeus's Befaling holdes en Generalforsamling. Der kommer Ingen; Alt er

stille; hvordan kan det gaae til, ere Guderne da blevne døde? Du Dosmer, udbryder Zeus, er det at kalde paa Guderne? Du kan da nok begribe, at de ikke agte paa en saa prosaisk Tilsigelse. Du maa tale dem til paa Vers, et Vers af Homer! Hermes begynder: Hører I Guder alle, som boe paa Himmelen vide... Nu høres der en Susen og Brusen i Luften; de komme fra alle Verdens Hjørner og samles i den store Sal ved Siden; der bliver en forfærdelig Støi og Larm derinde i Salen. Er det ikke besynderligt, siger Zeus til Hermes, jeg er saa underlig tilmode. Jeg maa jo nødvendig holde et Indledningsforedrag. Du kjender mig fra Homer og veed, at Ordet ellers aldrig pleier at svigte mig; men i dette Øieblik, jeg forsikkrer Dig paa min Ære: jeg er ganske benauet; hvor skal jeg faae en passende Idee? Ikke Andet end det, svarer Hermes; gjør som Talerne i Athenen, saa kan Du aldrig være i Forlegenhed. Hvorledes bære da Talerne i Athenen sig ad? De stjæle det Meste fra Andre og lægge Lidt til af deres Eget. [46] Kunsten er: ikke at tage Formeget fra en Enkelt, men laane Lidt hos den Ene og Lidt hos den Anden: saa er det ikke Plagiat. — Fortræffeligt, Hermes, det vil jeg gjøre. Gaae Du imidlertid ind og bring dem til Ro. — Hermes gaaer, men kan ikke faae Bugt med Forvirringen. Alle trænge paa; Enhver vil have Sæde blandt de Øverste. Hermes gaaer igjen til Zeus. „Forstyr mig ikke, nu sidder jeg midt i Talen“. Men det er ikke muligt at holde Styr paa dem; jeg maa have en Regel: vor olympiske Rangforordning trænger høilig til en Revision. Ja, siger Zeus, skulde Retten have sin Gang, saa maatte de jo rangere efter de Mestere, som have formet deres Billeder, Phidiasguderne først og saa nedeefter. Men Tiden er materialistisk; vi komme til at rette os noget efter Stoffet. Lad de Guder og Gudinder, der ere af Guld, Sølv og Elfenbeen, sidde øverst; Du forstaaer mig. Hermes gaaer med den Besked; men der opstaaer en ny Trætte. Apollo taler om sin „sølverne Bue“; Aphrodite paastaaer, at hun er saa godt som af Guld, da Homer har kaldt hende „den gyldne“, hvortil en Anden bemærker, at det er en egen Sag med hendes Forgyldning. Saaledes bliver det ved, indtil den rhodiske Kolos træder op. Han er, som han siger, hverken af Sølv eller Guld; men han er sig sin Overmagt fuldt bevidst; han har den i Massen. Han slaaer i Bordet og gjør Massens Ret gjældende. Det imponerer Forsamlingen; den kommer i Orden. Da Alle ere satte til Sæde, træder Zeus ind, rømmer sig og holder Indledningstalen. Efter at have skildret dem Situationen og viist dem Ulykken i al dens Storhed, ender han med at give Ordet til den, som først maatte begjære det. Almindelig Taushed. Gjentagen Opfordring; Spænding og [47] Taushed. Omsider reiser sig En, det er Momus. Det glæder mig, siger Zeus, at Du, Momus, i dette alvorlige Øieblik er saa vel stemt, at Du kan glemme din Spot og give os et godt Raad. Du har Ordet, lad os høre dit Raad. Gode Raad, siger Momus, har jeg

ikke; men ville I Guder høre et Trøstens Ord, saa er det dette, at hvis Menneskene nu vende os Ryggen, da maae vi jo Alle vide med os selv, at vi have ærlig fortjent det. Naar have vi Guder nogensinde for Alvor bekymret os om Menneskenes Anliggender? Tænk Dig om, Zeus, hvilke Masser af Vold og Uret der ligge opdyngede paa Jorden, stadig voxende i al den Tid, Du har ført Scepteret. Hvor var Du, da Friheden i Hellas kæmpende, døende, drog det sidste Suk, da Achæerne maatte sende de Tusinde til Rom? Hvad bestilte Du den Dag, Mummius indtog Korinth? Naar Du ikke sad og nikkede paa en af Olympens Aase, saa løb Du gal efter Nympherne og de smukke Piger. Hør! hør! — fra Here. Ja, Here, Dig behøver Menneskeslægten da just heller ikke at løfte til Skyerne; dit Sind er som den mørke Luft, Du har altid fulgt dit Had og dine Luner. — I denne Aand, om end ikke med de samme Ord, gjør Momus det op med Forsynsmythen, og trøster Guderne med, at er der end enkelte Tænkende, der naae saa vidt, at de see dem i Spillet, saa vil der dog altid være en uvidende Hob, som nok vil blive ved med at dyrke dem og haabe paa deres Hjælp og Bistand.

Mod de Christne vender Lukian sig med, om muligt, endnu større Haan. Disse usle Mennesker bilde sig ind, at Guddommen bekymrer sig om dem; de kvække som [48] Frøer i en Sump og bryste sig af et Forsyn, der tæller Haarene paa deres Hoveder, saa sikre paa sig selv og dog saa lettroende, at de lade sig bedrage af enhver Gjøgler.

Den gamle, haabløse Verden med al sin Viden, alt sit Vid, gik Skridt for Skridt til Graven. Stor ved sin Kraft, vidunderlig i sit Taalmod, uovervindelig trods ubeskrivelige Lidelser, løftede den nye Tro med det nye Haab sit Banner høit; og Banneret blev et Magtens Tegn, et Mærketegn paa evigt Liv, et Salighedslys i Dødens Nat, et Skjold imod alle Farer.

Det er nu snart sexten Hundredaar siden, at Verdensmagterne i Civilisation og Barbari begyndte at bøie sig for det nye Tegn; og dog skal end den gamle Strid gjentage sig, om end under andre Former. Den moderne Civilisation, der mere og mere har vendt sig mod Naturens upersonlige Væsen og valgt Grækenland og Rom til sine Idealer, har, som man forsikrer, faaet Overbeviisning om, at Salighedshaabet er Skin og Drøm, og Tanken om en almægtig, fri, altstyrende Villie, ikke en Tanke, men en Indbildning. Det Relative er Moment i det Absolute, det Forkrænkelige uadskilleligt fra det Uforkrænkelige: det Onde er ligesaa nødvendigt som det Gode. Uden Laster ingen Dyd, uden Skygger intet Lys, uden Død intet Liv; ingen Sandhed uden Løgn, ingen Glæde uden Sorg, ingen Nydelse uden Lidelse, ingen Kraft uden Modstand, ingen Symphonie uden Dissonanser, intet Drama uden en Skurk: det er i kort Begreb den nye Viisdom. Heraf følger med ubarmhertig Logik, at selv om det Gode maa sættes som

Maal, saa er det Onde dog nødvendigt for det Godes Skyld. Kraftmaaleren er for begge den samme: voxer det Gode, saa voxer ogsaa det Onde. Men heraf følger da ogsaa — [49] med ubarmhertig Logik, at ethvert Haab paa en bedre Fremtid for Individerne som for Slægten er forfængelig Daarskab. Er der ikke en tilsløret Modsigelse, en hemmelig Skavank i denne Logik, saa følger uimodsigelig heraf, at den nye Verden, naar den atter naaer Civilisationens Høide, maa gaae ligesaa haabløs i sin Grav som den gamle. Denne Haabløshed har da ogsaa i den allernyeste Tid fundet sit videnskabelige Udtryk i den saakaldte Nihilisme. Gaaden er, at Alt er af Intet, og Gaadens Løsning, at Alt vender tilbage til Intet. Hvad har saa Slægten at haabe? Intet. Viisdommen er, at Slægten, naar den har seet Alt, prøvet Alt, gennemskuet Alt, omsider maa blive færdig med Alt og opdage Maalet: Intet. Som en Olding, mæt af Dage, mødig og træt, vil den udlevede Slægt med et veemodigt Smil tage Afsked fra Livet og være for Evigt forsonet med Døden.

Nihilismen er mørk og tungsindig; men i sit mørke Tungsind har den noget høist Alvorligt og Rensende. Det er Endeligheden, Timeligheden, den spraglede Verdens mangefarvede Interesser og dens Sturværkers Forfængelighed, hvorover den holder Dom. Det Endelige, fastholdt for sig, er Skin, og Skinnets Grund er Intet. Idet hele Tilværelsen saaledes kommer i den Alt prøvende Kritiks Smeltedigel og smeltes om, gaaer Intet tabt uden Endelighedens Slagger. Resultatet er langt fra at være saa haabløst, som det ved et første Øiekast kunde synes. Det store Intet, der sluger Alt, kan umulig være tomt; det er en aandig Muligheds Grund, hvori Alting synker; det Hele er der endnu, men forvandlet saaledes, at det paa Ny maa begrundes og bestemmes af Aand.

Nihilismen er ikke nær saa farlig for Haabet som den ellers saa yndede Forventning [50] om en forestaaende stor og lykkelig Fremtid. Det er en Anskuelse, der bygger trygt paa Endelighedens Grund. Nu maae vi visselig indrømme, at de endelige Maal og de timelige Interesser have deres Realitet, og at det vilde være sørgeligt, om disse Interesser med al den Handlekraft, de udfordre, skulde svækkes og lammes af en tungsindig Speculation. Det er ikke Endeligheden, men dens Grund og Begrundelse, hvorom vi tale. Det er den uimodsigelige Sandhed, at det timelige Liv aldrig naaer og aldrig kan naae til fuld harmonisk Afslutning, naar dets sidste Maal er sat i en timelig Tid, som atter og atter skal indskærpes. Forventningen er, at Civilisationen en Gang, maaskee ved en coup de main, skal gjøre det store Mirakel, at al Strid og Splid hører op, at Alle faae lige Deel i Livets Goder og desaarsag leve i Fred og god Forstaaelse. Det overgaaer Civilisationens Kræfter: et haabløst Haab! Før skal Verdenshavet sove

ind til evig Ro, alle Bølger lægge sig, alle stride Strømme staae stille, før Timeligheden, dette forkrænkelige Væsen, hvis Inderste er Uro, Strid og Splid, skal komme til Fred, til Harmonie med sig selv og afsætte en Ligevægts-Tilstand. Nei, Kamp og Kamp og atter Kamp, det er i Evighedens Navn al Timeligheds Løsen. I timelig Forstand kan det siges med Grund, at det Onde maa tjene det Gode. Samfundets Røre, de vilde Skrig, den dumpe Larm, de hastende Fodtrin, skal nok forstyrre Blødagtighedens Søvn, „de Civiliseredes“ skønne Drøm om en jordisk Lyksalighed.

Der maa — for Evighedens Skyld — i Menneskenes Sind forblive en hemmelig [51] Angst, et aabent Saar, en Rift; thi kun igjennem denne Rift kan Sukket trænge sig frem, det Længselens Suk, der aner et Uforkrænkeligt. Der maa i Timelighedens Muurværk være Sprækker og Revner; kun igjennem disse Sprækker og Revner falder der Lysskær ind fra det Evige.

Kunde det lykkes en verdslig Klogskab — om end blot for en føie Tid — at dæmpe alle Klager, stoppe Munden paa al Utilfredshed, mætte endogsaa Graadigheden selv og faae den jordiske Velværens Rifter og Revner behørig tilkittede, hvad vilde da skee? Da vilde den aandige Tone forsvinde; den sidste Hilsen fra høiere Regioner, den sidste svage Gjenlyd af hine Sphærerers Harmonier vilde døe hen. Det vilde gaae med den i Endelighed forstokkede, i Timelighed forstenede Tilværelse, som det efter Sagnet gik med hiin forunderlige Støtte — Memnonsstøtten. Hver Morgen, naar Solen gik op, gav Støtten en Tone, det sang i Stenen. Der var noget Aandeagtigt deri. Man lyttede til og fornam det Guddommelige: det klang som en Hilsen fra oven. Hemmeligheden var, at der var en Sprække i Stenen, en Revne i Støtten. Man opdagede Revnen, men Hemmeligheden opdagede man ikke. Man meente, at naar Støtten blev repareret, vilde den ret begynde at synge og give Toner i fuld Harmonie. Hvor blev man skuffet; thi hvad skete nu? „Ak Støtten den blev taus, og Solen gjød sit tause Guld i Ørkensandets Bækken. Og aldrig meer hiin klare Hilsen lød, fra samme Time, som man heled Sprækken“.

Fjerde Forelæsning.

Det er en ikke ualmindelig Mening, at der i den positive, aabenbarede Religion inde- [52]
holdes adskillige Stykker, som ikke egenlig vedkomme Troen, og som man desaarsag
kan lade staae hen; men, siger man, der er eet Stykke, som for Livets og Haabets
Skyld absolut maa bevares, og det er Troen paa Forsynet. Den tvivlende Forstand
kan tage mange Artikler bort af en kirkelig fuldstændig Troesbekjendelse, men den
om det faderlige Forsyn maa blive staaende, det er det allervigtigste Stykke. Der er
dem, der føie et Stykke til, som ogsaa skal blive staaende, det er Troen paa Sjælens
Udødelighed; og der er dem, som for en Sikkerheds Skyld føie endnu et Stykke til, og
det er Troen paa en retfærdig, men dog naadig Dommer, der omsider vil opgjøre vort
Livs Regnskab og betale Enhver efter sine Gjerninger. Naar disse tre Stykker ere i god
Behold, antager man at have Alt, hvad man behøver af positiv Religion. Hvorledes er
nu dette at forstaae?

Det skal indrømmes, at der i den Fremstilling af Phænomener og Kjendsgjerninger,
hvorigjennem Aabenbaringens Indhold udenfra træder os imøde, kan forekomme [53]
Meget, som ligger os fjernt, fordi det er i historisk Form og tilhører en fjern Fortid,
Meget, som ved første Øiekast er os frastødende, fordi vor Verdensbetragtning, det
Virkelighedsbillede af Himmel og Jord, hvortil Nutidens Dannelse og Tankegang
naturlig har ført os, er saa vidt forskjellig fra Oldtidens. Det skal indrømmes, at den
kirkelige, ja selv den bibelske Overlevering i dens enkelte Led og Sammenføjninger,
er langt fra at afgive et udvortes sikkert Underlag, et dogmatisk Bjælkeværk, hvorpaa
man kan slaae Tro og Haab fast som med Spiger og Søm; alt dette kan indrømmes,
og endda er den antydede Opfattelse af den positive, aabenbarede Religion behæftet
med store Vildfarelser.

Allerede den Omstændighed, at her er Tale om Stykker, eet, to, tre Stykker, altsaa
om en Udstykning, maa jo gjøre En betænkelig. Indeholder Aabenbaringen Sandhed,
da lader Sandheden sig ikke udstykke. Den aabenbarede Religion er, i sit væsenlige
Indhold, enten fra Først til Sidst falsk eller fra Først til Sidst sand; der er een Aand,
een Tro, eet Haab i alle Forkyndelser, een Livets Strøm gaaer igjennem det Hele.
Den, der i Sandhed har tilegnet sig det aabenbarede Ord om Forsynet, det faderlige
Forsyn, uden hvis Villie ikke en Spurv falder til Jorden, har ogsaa tilegnet sig Ordet
om Synd og Naade, om Frygt og Haab, om evigt Liv, Retfærdighed og Dom. Den, der
ikke har tilegnet sig det Sidste, er i en Vildfarelse, naar han bilder sig ind, at han

desuagtet har forstaaet og tilegnet sig det Første. Den positive, aabenbarede Religion er fra Først til Sidst en Forsynsaabenbarelse: Alt samler sig i den ene Tro, Troen paa [54] Forsynet. Den positive, aabenbarede Religion er fra Først til Sidst en Retfærdigheds- og Kjærlighedsaabenbarelse: Alt samler sig i den ene Tro, Troen paa en sidste personlig Forherligelse af alt det Gode og en sidste personlig Fordømmelse af alt det Onde.

Hvorledes overbevise vi os om Sandheden heraf? Hvad giver os Vished? Livets Ophav, Livet selv! Vi leve først, idet vi lære at leve. Maalestokken for Tro er Oplevelse; Maalestokken for Haab er Oplevelse, og — det kan ikke gjentages for ofte — Maalestokken for Tilegnelse og Forstaaelse af den aabenbarede Religion i sin Heelhed er fra Begyndelsen til Enden Oplevelse. Vi fastholde kun det Udvortes for derigjennem at tilegne os det Indvortes; men Tilegnelsen er i Oplevelse. Hvad der i det historisk Overleverede er af den Beskaffenhed, at det ikke paa nogen Maade enten umiddelbart eller middelbart kan blive Gjenstand for indre, personlig Oplevelse, kommer ikke Religionen ved, kan ikke være enten Gjenstand for Tro eller Grundlag for Haab.

Ved at anlægge den fra Oplevelsen selv eller dog fra dens Mulighed hentede Maalestok blive vi i Stand til at karakterisere de forskjellige Misforstaaelser af Forsynslæren og fra Religionens Standpunkt at bidrage til en Belysning af det levende Forsyns Selvaabenbarelse for Individuer og Slægter.

Blandt Misforstaaelserne møde vi da for det Første den overfladiske eller vulgære Forsynstro. Den er sammensat af to Elementer: Forestillingen om en almindelig, i det Hele uforanderlig Verdensorden og Forestillingen om en „Guds Finger“, som ved givne [55] Leiligheder griber ind, hvor det gjælder. At saadanne to Forestillinger ikke ligefrem kunne forliges i een Bevidsthed, er begribeligt. Under Oplevelsen blandes de da ogsaa paa den meest forskjellige Maade.

Har Forestillingen om en uforanderlig Verdensorden Overhaand, saa synker Læren om Forsynet ned til en blot menneskelig Opfindelse. Kjendte vi alle Omstændigheder, vilde vi kunne beregne Begivenhedernes Indtræden, som en Astronom beregner en Solformørkelse eller en anden Constellation. Nu kjende vi ikke den uendelige Sammenkjædning af Aarsager, Betingelser og Virkninger. Vi støde paa Tilfælde, Hændelser, mærkværdige Sammentræf. Ere disse Begivenhedernes Sammentræf af store, heldbringende Virkninger enten for os selv eller for det Hele, saa blive vi rørte og i Rørelsens Øieblik troende: vi henføre dem under Forsynet; forekomme de os ubetydelige, saa er det bare Hændelser; trykke de os som Modgang, saa er det Skjæbnen; komme vi til rolig, kold Overveielse, saa er det Tingenes naturlige Gang. Vor Forsynstro og vort Haab er grundet paa vor Uvidenhed.

Har Forestillingen om en almægtig, vilkaarlig Villie Overvægt, da sætter Mennesket sig i en Art eventyrligt Forhold til Forsynet, vover Alt, selv det Dumdristigste, paa Forsynets Regning. Ligesom en letsindig og uvorn Søn, der har en rig og mægtig Fader, tillader sig allehaande Udskeielser, idet han stoler paa, at Faderen, som vel er noget streng, men dog i Hjertet en god og kjærlig Fader, nok vil rede ham ud af Forlegenheden og komme ham til Hjælp, naar det kniber, saaledes kunne Menneskene blive phantastisk troende og bygge et sønligt phantastisk Haab paa Forsynets faderlige Finger. Det er utroligt, hvor let de blive troende og i Troen haabende, naar det stemmer [56] med deres Tilbøieligheder. En Ødeland kan leve flot af, hvad han har, naar han slet ikke bekymrer sig om Fremtiden, men lader Forsynet sørge for den Dag i Morgen. Et heelt Folk kan bespare Millioner, naar det har „den rette levende Tro“ og sætter sin Lid til Forsynets Finger. Dets Forsvarsvæsen vil f. Ex. ikke koste det Meget; det har slet ingen Hast med at faae det i Orden. Hvis en lurende Fjende engang skulde fristes til at ville have Fingre i et saa hjerteligt troende Folk, da lad ham tage sig ivare, at Forsynet ikke faaer Fingre paa ham: en saadan Tro med et saadant Haab er meget besparende.

Et Par Træk af virkelig Oplevelse. Der var en Gang en Konge, som oplevede den Hjertesorg at maatte slutte Fred med en overmægtig Fjende, efter at have afstaaet ham omtrent Halvdelen af sit Rige. Det var en haard Skjæbne; men det kunde jo ogsaa opfattes som en Tilskikkelse af Forsynet, og blev i det Mindste opfattet saaledes officielt. Der blev anordnet Gudstjeneste med Takkebøn over hele Landet. Kongen med sit Hof var i Kirke. Bagved Kongens Stol sad en Hofmand og mumlede under Prædikenen. Kongen vendte sig om og spurgte: hvad mumler Du om? Jeg taler med vor Herre, D. M. Hvad siger Du til Vorherre? Jeg takker ham for Freden, D. M. Og hvad svarer han Dig? Ingen Aarsag! Her have vi et Exempel, som viser, at Forestillingen om Forsynets Villie er gaaet under i Forestillingen om Verdenslovene og Tingenes naturlige Gang. — Et andet Træk falder ind under det Pusilanime. Det var en skikkelig Kone, hvis Mand var Virtuos. Samme Kone kom til visse Tider paa Grund af Omstændighederne i et eget, ret eiendommeligt Forhold til Forsynet. Virtuosens pleiede nemlig en Gang om Aaret [57] at give en stor, ekstraordinær Aftenunderholdning. Ved denne Anledning gik Konen i Kirke, sædvanligviis to Gange. Første Gang, før Aftenunderholdningen, bad hun til Forsynet, og hendes Bøn var en Bedebøn; hun bad af Hjertet, inderlig og oprigtig, at det dog maatte gaae godt, hun bad om et talrigt Besøg, Lykke og Held paa Violinen o. s. frmdl. Anden Gang, efter Aftenunderholdningen, bad hun til Forsynet, og hendes Bøn var en Takkebøn, at sige, naar det var gaaet godt; thi naar det ikke var gaaet

rigtig godt, saa takkede hun slet ikke. Her er et Exempel, som viser, at Forestillingen om Tingenes naturlige Gang kan, naar det gjælder, blive fortrængt af Forestillingen om en overnaturlig indgribende Villie. Det Pusilanime ligger ikke i, at den Bekymrede bad om noget Timeligt; thi dersom det ikke var tilladt at bede om noget Timeligt, saa var det jo heller ikke tilladt at bede om det daglige Brød; nei, det Smaalige ligger i det Selviske, at hun glemte at takke, naar det ikke var gaaet efter Ønske.

Den næste Misforstaaelse staaer paa et høiere Trin. Her bygges ganske rigtig paa den Forudsætning, at Forsynets Villie ikke gaaer uden om Lovene, men igjennem Lovene, og magter Alt, det Mindste med det Største. Men saa gjøres der ogsaa den Fordring, at Forsynets Bistand og Hjælp skal give sig tydelig tilkjende i dette virkelige, nærværende Liv. Forestillingen om et Hiinsidigt er enten ganske glemt eller dog trængt tilbage; Forsynstroen er tagen som et Stykke for sig, adskilt fra Udødelighedstroen.

[58] Fra dette Synspunkt gjælder det, hvad Leibnitz siger: „det er ingen ringe Sag at være tilfreds med Gud og med Universet.“

Det falder det Selviske i Mennesket, med al mulig Ivren for Retfærdighed, Kjærlighed og Barmhjertighed, langt lettere at appellere til Naturen og finde sig til Rette under Nødvendigheden end at holde Troen fast paa en altstyrende Villie og haabe paa Forsynets Bistand. Ingen, som er i Fare, vil vredes paa Naturmagterne, om de end true ham med Undergang; de kunne nu ikke Andet, de ere lovlig undskyldte. Ingen, som er i Havsnød, bliver forbittret enten paa Stormen eller paa Bølgerne eller paa Klipperne; de villieløse Væsener have jo ingen Skyld i de Ødelæggelser, de anrette. Men dersom der var En med derude, om hvem Alle vidste, at han kunde hjælpe, naar han blot vilde, og dog ikke hjalp, han vilde blive Gjenstand for en rasende Forbittrelse. Man kalder paa ham, man beder, man besværger ham, man raaber til ham, Alt forgjæves! Han staaer taus, ubevægelig, kold som Bølgen, stokdøv som Stormen, haard som Klippen, — et hjerteløst Uhyre! De Kæmpende haane ham, de Døende forbande ham, og de, som overleve Faren, erklære, at det ikke har været nogen virkelig Person, men et Phantom, et Taagesyn, et Foster af ophidset Indbildning. Saaledes er det gaaet mange Mennesker med Forsynet. De begyndte med at troe, de kom i Fare, de haabede, de raabte om Hjælp; men den Tause gav intet Svar, Hjælpen udeblev. Enten sank de da i Dybet med en Forbandelse paa Læberne, eller et Tilfælde hjalp dem: de løb fra Faren, takkede Hændelsen og spottede Forsynets Afmagt. Det var en Feil i Oplevelsen; der [59] var Noget, de aldrig fik at see i Faren, et Syn, som Troen alene kan vise Haabet. „Han stod, den Tause, paa Skibet derude, midt i den hylende Storm, og frelste dem alle, — ikke *fra* Undergang, nei *igjennem* Undergang.“ Det var Troen, der opdagede det,

thi Troens Øie er skarpt, det seer igjennem Taager. Troen saae i Horizontens Rand den nye Kyst, den stille Havn. Det dukkede op hiint solrige Land; Lundenes Skygger, Kildernes blinkende Sølv, selv Blomsterfloret paa de grønne Enge kunde Troen see. Og Troen blev glad og hviskede til Haabet: „see, hvor han, den Tause, han, hvem de forbande, staaer og frelser dem alle, hver og een; Ingen bliver glemt, hverken Smaa eller Store, der er Vei, der er Plads, der er Bolig til dem alle. Saa ville vi To, Du og jeg, ikke forbande ham; nei, Du skal prise ham høit, og jeg vil falde ned og tilbede ham.“

Misforstaaelsens tredie Form, en Ændring af den foregaaende, er især karakteristisk ved den selviske Utaalmodighed. Den Haabende opgiver ikke sin Tro paa Forsynet; men Ret og Skjel skal der være i Verden: hvad bliver det til med Retfærdigheden, hvor bliver Gjengjældelsen af? Det gaaer saa langsomt. Ondskaben hoverer, det Gode undertrykkes, den Stærke bryster sig af sin Arms Kraft: det seer undertiden ud, som om Forsynet sov. Vaagn op, hvor længe skal det vare? Det er Utaalmodighedens Raab og Klage. De to Stykker: Troen paa et styrende Forsyn og Troen paa en retfærdig Dommer, ere her satte sammen med Udelukkelse af det dybere Mellemliggende. Det glemmes bestandig, at den sidste Opgjørelse ikke er her, men hisset; det glemmes, at Timeligheden ikke blot er en Opdragelsesanstalt, men fremfor Alt en Frihedens Kampplads; det glemmes, at den sidste Act af det store Skuespil ikke falder indenfor, [60] men i væsenlig Forstand udenfor den timelige Livsgrændse.

I Skuespilhuset, naar der opførtes et stort Drama, der ret satte Tilskuernes Sind og Tanker i Spænding, skal det i ældre Dage, da Naiveteten var større end den er nuomstunder, undertiden være hændt, at et uforberedt, men grundærligt og troskyldigt Menneske kom til at forstyrre Forestillingen ved sin Utaalmodighed. Der er i et saadant Stykke naturligviis onde Lidenskaber, Falskhed, Bagvaskelse, Misforstaaelser. Der er Scener, Sammenstød, hvor et eneste Ord vilde være nok til at klare det Hele, naar det blot blev udtalt. Det kan den ærlige Mand ikke holde ud at see paa. Han vil forraade Hemmeligheden; han raaber høit og vil komme de Vildledte til Hjælp. Man tysser paa ham og faaer ham stillet tilfreds; men det varer ikke længe, thi i fjerde Act bliver det værre og værre. Det er ham, „Skurken, den rødhaarede Kjæltring med de buskede Bryn og de sorte Øine“, som den ærlige Mand ikke for nogen Priis kan fordrage; „thi det er ham, der gaaer omkring og gjør alle Ulykkerne.“ Den ærlige Mand er i Oprør, hans Utaalmodighed taaler ingen Indvending; han skammer de lunkne Tilskuere ud, at de sidde saa ligegyldige; han raaber paa Politiet og vil strax op paa Scenen og gjøre lyst, før det er for sildig; han glemmer, hvad der staaer paa Plakaten, at Stykket har — en femte Act. Det er et Billede, om end et ufuldkomment Billede, paa den menneskelige

Utaalmodighed over for det styrende Forsyn. Vi stole paa Digteren, naar Stykket gaaer
 [61] sin Gang og spænder vor Forventning; men over for det store Verdensdrama, hvori vi selv have en lille Rolle, brister vor Taalmodighed: vi harmes over de Medspillende og forarges paa den usynlige Digter. Hvilke Optrin, naar en romersk Triumphator holder sit Indtog i „den evige Stad“, hvilket Billede af Retfærdighed paa Jorden! Vi kunne knap taale at læse om Andres Ulykker i Historien; angaaer det os selv, saa mistvivle vi let om Forsynets Retfærdighed. Vi glemme, at Stykket har en femte Act, der spilles paa en anden Scene. — Disse Misforstaaelser maae hæves, naar det skal være muligt at tilegne sig Aabenbarings Ord om et levende Forsyn.

Forsynets Væsen er Villie, almægtig Villie. Det store Drama, hvori Enhver spiller med, er anlagt paa at udvikle Menneskevillien og bringe den gennem Strid og Vildfarelser til Overeensstemmelse med den guddommelige Villie. Hvad vil da denne guddommelige Villie, hvad er dens egenlige Plan med Mennesket? Dersom Planen laa i et Fornufts-systems ubetinget afsluttede Nødvendighed, maatte den, i sine Grundtræk i det Mindste, kunne udfindes ved grundig videnskabelig Tænkning. Her behøvedes ingen særlig Aabenbaring. Men da dens inderste Princip er Villie, Frihed, en ubetinget Frihed, der gjør Fornufts-systemet til Grundlag og sætter Alt i Naturen som Middel for sit Maal, saa er det umuligt, at dette, den ubetingede Villies, Maal kan blive Mennesket aabenbart, uden derved, at Villien selv aabenbarer det.

Denne Aabenbaring har to Trin. Det første Trin er betegnet ved Lovene, de store Love for Lydighed og Frihed. Lovene gjælde det Almindelige; dog gaaes der, for Livets og Virkelighedens Skyld, ogsaa i det Enkelte med bestemte Bud, Trusler og Forjættelser,
 [62] Straf over de Onde, Belønning og Velsignelse for de Gode. Gjengjældelsen udgaaer fra den Evige, men lyder dog paa det Timelige; saa vækker Gjengjældelsestanken en smertelig Strid mellem Tro og Tvivl, mellem Haab og Skuffelse. Haabet skuffes og holder sig dog trods alle Skuffelser; det er en fortsat Krise, men en Troens og Lydighedens Krise, en Krise, hvorunder Spændingen voxer, og Haabet luttres. Det andet Trin er Haabets Opfyldelse, den Forventedes Komme, Forsynets personlige Selvaabenbarelse. Hvad denne Aabenbarelse betyder, i hvilket Forhold den staaer til Livets Maal, Individernes Frelse og Slægtens Udvikling, kan blandt Andet sees af den Maade, hvorpaa den Forventede blev modtagen. „Han kom til sit Eget, og hans Egne anammede ham ikke“; disse Ord minde os om en Strid, der begyndte i Tidernes Vendepunkt og vil fortsætte sig indtil Verdens Ende.

„Skal det være det aabenbarede Forsyn? Er dette Menneske Gud selv, seer Gud saaledes ud? Er det hans Tanke, hans Vei, hans Midler og Maal? Det faaer et fornuftigt

Menneske vanskeligt i sit Hoved. Vistnok kunde Slægten høilig trænge til et Forsyn, der vilde hjælpe de Undertrykte mod deres Undertrykkere og tage sig af de forvirrede Sager; men at tilbyde sig i en saadan Skikkelse fører til Intet. Skal Forsynet trænge igjennem og gjøre Virkning, da maa det komme i anderledes storartet Form, anvende andre Midler og for Alvor gribe Verdensstyrelsens Tøiler.“ Vi kunne ikke ved nogen-somhelst objectiv Almeenbetragtning eller videnskabelig Begrundelse overbevise Menneskene om, at den Forventede virkelig er det aabenbarede Forsyn; men der er dog Noget, hvorom alle Tænkende kunne overbevise sig, og det er: enten maa det [63] sig aabenbarede Forsyn gaae den Vei, han gik, eller: der er intet Forsyn, Slægten er haabløs. Det kan til Punkt og Prik bevises.

Gaaden ligger i Forholdet mellem den guddommelige og den menneskelige, den almægtige og den afmægtige Villie. Denne Gaade bliver ikke løst ved en Formaning som den, at Mennesket skal lyde Guds Villie; thi naar Lydigheden sættes i blind Underkastelse under udvortes Bud, gaaer Friheden tabt: der er ingen væsenlig Selvbestemmelse, intet Oplevelsens Indhold, ingen Udvikling. Gaaden kan ikke løses ved at henvise Mennesket til sin Natur og naturlige Grundvillie; thi hvis Udgangspunktet søges i Naturen, maa Mennesket følge sit Instinkt og er givet til Priis for dunkle Indskydelser; hvis Mennesket vil tage sig sammen, bearbejde de naturlige Indskydelser og bruge sin endelige Villie som den er, maa det stole paa sig selv, og hvad betyder saa Forsynet? Gaaden kan heller ikke løses ved en Anviisning paa det Godes Idee, thi det Godes Idee i „immanent Existens“ er en videnskabelig Mythe. Ideen, hedder det, bestemmer Villien, Villien er absolut afhængig af Ideen, d. v. s. Villien bestemmer Ideen, Ideen er absolut afhængig af Villien. I Adskillelse fra Ideen er Villien Vilkaarlighed; i Adskillelse fra Villien er Ideen Nødvendighed. Friheden er den fingerede Bevægelse, at Nødvendigheden gaaer op i Vilkaarligheden, for at Vilkaarligheden igjen kan synke ned i Nødvendigheden. Den immanente Frihed er en Selvmodsigelse uden Haab; her er intet Forsyn.

Lad os betragte den Forventede. Hvad er han? Et virkeligt Menneske i Kjød og Blod. Hvorfra kommer han? Fra Faderens Skjød, fra det hellige Dyb, hvor Skaberen spiller [64] sit Billede i Slægten, hvor Guds Væsen er Eet med og dog forskjelligt fra Menneskets Væsen, hvor Villien selv er Natur, og Naturen hellig Villie. Saa staaer han der, paa Tidernes Strøm, den Almægtiges Aabenbarer og dog afmægtig som et Menneske. Det er ubegribeligt, siger man. Rigtigt! Det er ikke Noget at byde Videnskaben, thi det er, reent ud sagt, et Under. Men dette Under er netop Friheden, thi Friheden selv er et Under. Skulle vi nu forkaste Underet, fordi det ikke kan begrundes i objectiv Viden,

saa maae vi med det Samme forkaste Frihed, Forsyn og Haab, thi Frihed, Forsyn og Haab ere ikke videnskabelige Størrelser.

Frihedens Under forudsætter et eiendommeligt Villiesforhold mellem Almagt og Afmagt. Den guddommelige Villie er fri, thi den er almægtig. Frihed er uadskillelig fra Magt, ubetinget Frihed uadskillelig fra Almagt. Den menneskelige Villie er ufri, thi den er afmægtig: Ufrihed er uadskillelig fra Afmagt. I Forsynets Aabenbarelse skulle vi da see det Under, at den almægtige Villie gjør sig afmægtig, at den afmægtige kan blive deelagtig i Magten. Afmagten iføres Almagten, for saa vidt Menneskets Villie bliver Fuldføreren af den guddommelige: deri bestaaer i absolut Forstand den menneskelige Villies *Frihed*.

At ville, hvad Forsynet vil, er at ville, hvad den Almægtige vil, er at have en uimodstaaelig Villie. Forbilledet, det aabenbarede Forsyn, har i store Kjendsgjæringer lagt for Dagen, hvad dette vil sige. Han staaer ved Lazari Grav, og hvorledes? *Grædende*, [65] *bedende*, *bydende*. At græde og bede er menneskeligt, det tyder paa Afmagt; men Stemmen, der byder: Lazarus, kom herud! er guddommelig og tyder paa Almagt.

Dersom vi nu forsee os paa det Udvortes, saa bliver en saadan Undergjærning let til Forargelse. „Er Forsynet aabenbaret for at opvække de Døde, hvorfor blev det da staaende ved nogle enkelte, høist tvivlsomme Forsøg og gik ikke videre?“ Vi ville ikke her holde Revue over den Hærskare af Indsigelser, hvormed den videnskabelige Kritik staaer rede til Angreb; vi ere færdige med dem alle, idet vi indrømme, at de vel kunne have deres Gyldighed fra en objectiv Videns Synspunkt; vor hele Gjendrivelse er sammentrængt i den Erklæring: *den objective Videns Synspunkt er falsk*. Det Spørgsmaal, paa hvis Besvarelse det ved denne som ved enhver anden Undergjærning væsenlig kommer an, retter sig ikke umiddelbart mod dens Virkelighed, men først og sidst mod dens *Mulighed*. Det er en Mulighedsgrændse, der kategorisk skiller mellem Tro og Vantro. Er en Undergjærning *umulig*, saa er der ingen fri, almægtig Villie, intet ubetinget Frihedsprincip, intet levende Forsyn, intet Haab: saa har Vantroen Ret. Er Undergjærningen *mulig*, saa gaaer der igjennem det Udvortes en Vei til det Indvortes, og saa er en Oplevelse ogsaa mulig.

Fastholdt som historisk Kjendsgjærning kan Lazari Opvækkelse ikke opleves af os; det Eneste, vi kunne opleve, er en endeløs, forvirret Strid om Kjendsgjærningens Virkelighed. See vi derimod paa det Indvortes, saa viser her sig noget Andet. Det Almagtsord, der lød ved Lazari Grav, er en Aabenbarelse af den Guds Hemmelighed, [66] at Altiværelsens inderste Princip er Frihed, at den almægtige Villie er i Lovenes Sammenhæng Lovenes Herre, saa at det Høieste, Menneskets Villie kan naae, er at

blive Organ for Almagtsvillien. Det er et stort, guddommeligt Bidrag til Opklaring af den hele Forsynstanke, som Undergjerningen byder os. Det, som trykker, det, som kuer den opad stræbende Villie, vækker Mismod og nedslaaer Haabet, er fra Endelighedens Standpunkt altid dette: hvorledes vil Frihed i denne fysisk bundne Tilværelse være mulig? Skaf Mulighed! Jo mere Villien anstrænger sig og Kræfterne sættes ind paa Opnaaelsen af et høiere Gode, desto flere Hindringer optaarne der sig paa Veien; det kan see ud, som om blinde Love stængede for Mulighederne, og de ufrie Magter sammensvore sig mod Friheden. Hvad siger nu Forsynets Ord ved Lazari Grav? Frygter ikke! Ville I kun, hvad Forsynet vil, saa er der Mulighed nok, Mulighed for Tro og Haab.

Kan da, spørger man, den menneskelige Villie ved at være Forsynsvilliens Organ selv blive almægtig? Ingenlunde; enhver selvsk Tanke maa bort. Dersom der er endog blot en Rest af Selvskhed tilbage hos den, i hvis Haand Forsynet har lagt Udførelsen af en stor Plan, vil den egenraadige Villie underfundigt eller aabenlyst søge at rive Magten til sig, bruge den i sit eget Navn, til egen Forherligelse, d. v. s. misbruge den, og saa tilsidst synke sammen i Afmagt. Religionen bruger herom det Udtryk, at en Saadan ikke vil give Gud Æren. Udtrykket bliver ikke sjældent misforstaaet, som om det fornemmelig var Forsynet om udvortes Æresbevisninger at gjøre. Denne Misforstaaelse afgiver et fortræffeligt Skalkeskjul for Egoismen. Den romerske Triumphator gik til Capitolium for at takke Guderne; den christusbekjendende Triumphator gaaer [67] til Kirken, synger *Te Deum* og ophænger Trophæerne fra Rov og Vold til Guds Ære: Forskjellen er ikke stor. Det eneste Vilkaar, hvorpaa den afmægtige Villie kan være i sand Eenhed med den almægtige og virke som et Almagts Redskab, er Lydighed, ubetinget Lydighed. Den ubetingede Lydighed betyder for Mennesket Hengivelse, ubegrændset Selvopoffrelse i Forsynets Tjeneste.

Hvorfor græd Frelseren ved Lazari Grav? Vi svare: fordi Frelsertanken, den store Forsynstanke, hvori Almagten enes med Afmagten, og fordrer af Mennesket sit Lydighedsoffer i Fornedrelse og Lidelse, stod levende for ham. Kunde der hjælpes ved et Almagtsord, da vidste han, at Faderen i Himlen vilde høre hans Bøn. Og Bønnen blev hørt, og han stod for Folkets Øine som den Almægtige; og det betød for ham, at nu var Maalet fyldt, nu svore Fjenderne hans Undergang, nu skulde Afmagtsaabenbarelsen begynde, nu skulde han i Fornedrelsen tømme den bittre Kalk. At opvække den Døde var ikke Hjælpen; Undergjerningen var en Indvielse til Lidelsen, et Almagtstegn, at Alt, hvad han led, det led han i frivillig Lydighed: Hjælpen var, at han selv gik i Døden.

Almagt og Afmagt, Frihed og Lydighed enes i Kjærligheden: Forsynets Aaben-

barelse er Aabenbarelsen af den guddommelige Kjærlighed. I Kjærlighedens Aand bliver Afmagten selv almægtig.

Paa al den Kjærlighed, som stammer fra Aand, er der sat et guddommeligt Præg, det er — Overlegenhed. Selv naar Aandskræfterne staae i Egenkjærlighedens Tjeneste, kunne de dog, især naar der er kæmpet for noget Almeent og Idealt, grundfæste [68] en høiere Selvfølelse, en naturlig Stolthed, som ikke fornægter sig, om end Helten, overvældet af Fjender, mishandles og martres til Døde; men en Overlegenhed af denne Art bringer det kun til at resignere, tie for den raa Magt og foragte Menneskenes Ondskab. Den forhen Mægtige er nu en Afmægtig, og Resignationens talende Taus-hed siger, at han er sig sin Afmagt bevidst. Anderledes, naar Aandskræfterne staae, ikke i Egenkjærlighedens, men i Alkjærlighedens Tjeneste. Sandhedens Konge med Tornekronen aabenbarer den evige Kjærligheds absolute Overlegenhed. Han har ikke blot Sindsstyrke til at tie og lide; nei, han har i Inderlighedens Forstand en Almagts Kræfter tilovers. I Forsmædelsernes, Smerternes, Dødsqualernes bittre Øieblik har han den uendelige Overlegenhed at kunne hæve sin Røst og nedbede Tilgivelse over sine Fjender. At en Afmægtig kan i frivillig Opoffrelse være saa almægtig, det er en Forsynets Aabenbarelse, det er Alkjærlighedens ubegribelig store Under. Den, der vil veie Underet i de to Ord, Almagtsordet ved Lazari Grav og Tilgivelsens Ord fra Korset, skal visselig finde, at det sidste, naar det veies paa Oplevelsens Vægtskaal, staaer lige med det første.

Det aabenbarede Forsyn er Slægtens Forbillede, dens Frelser og Fører. Forsynsvillien er ikke blot guddommelig, men ogsaa menneskelig. Forsynet er ikke blevet siddende i Himlen og har foreskrevet de stakkels Dødelige Love, som ere uforligelige med Kjød og Blod, Aandslove saa kolde, at de dræbe den naturlige Individualitet, Almagtslove, for hvilke de Afmægtige maae gyse; Forsynet har selv iført sig Kjød og [69] Blod, har aabenbaret sin Almagt i Afmagtens Form, har opfyldt sine egne Love og levet et menneskeligt Liv paa Jorden. Det er ikke vilkaarlig Sprængning af Tingenes Sammenhæng, ikke Brud paa Naturens Love, men Friheden, den menneskeblevne Frihed selv, der er Underet. Forbilledet er ikke blot udvortes i Historien, men ogsaa, om end fordunklet, indvortes i Slægten. Det levende Forsyn taler til Menneskene ikke som til Individer af lavere Orden, men som til Brødre og Søstre; og hvor Ordet, Frihedens, Lydighedens, Kjærlighedens Ord, finder Indgang, hæver Billedet sig i klare Træk. Dette Væsen er ikke fremmed for vor Natur, det er vor Slægts hellige Grund; det er i Sjælene derinde, naar det blot maa komme frem til indre Oplevelse, til Opklaring af Livets Maal, til Fuldbgyrdelse af Forsynets Tanke, til Grundfæstelse af Tro og Haab.

Femte Forelæsning.

Dersom Menneskelivet skal afsluttes indenfor Timelighedens Grændser, saa er Forsynstroen en Indbildning, og Slægten væsenlig haabløs. Det er ofte blevet sagt, og det siges endnu, at Udødelighedshaabet kun er et Foster af Individets barnagtige Frygt for Døden, en selvsk Attraa efter at bevare sit kjære forfængelige Jeg med alle dets Indskrænkninger i det Uendelige. „Det er Egenkjærlighed at lægge en saadan Vægt paa at conservere sit individuelle Selv. Istedendfor at klamre os til et intetsigende Haab om en personlig Udødelighed, bør vi beflitte os paa at aflægge vor Egoisme, glemme os selv, arbeide for det store Hele, søge Hvile ved Naturens Bryst, aande ud i det Almene og see at blive Momenter i det Absolute.“ Altsaa: *det Upersonlige er høiere end det Personlige.*

Er dette nu sandt, saa kan han, der kalder sig Verdens Frelser, den forbilledlige Personlighed, paa hvem de Troende personlig bygge deres Haab, i hvem de see det aabenbarede Forsyn, umulig være Sandheden. Hvad er han da? En høist forunderlig dybsindig Sværmer, vistnok et religiøst Geni efter en overordenlig Maalestok, men en dødelig, begrændset Individualitet, hildet og fangen i megen Egoisme. Den Livstanke, [71] som Forbilledet kom til Verden for at aabenbare, kan udtrykkes i den ene Sætning: *det Personlige er i Himlen og paa Jorden høiere, uendelig høiere end det Upersonlige.*

Er det Egoisme at sætte sit Liv i det Personlige og lægge Vægt paa sig selv, hvilken Dødelig paa Jorden har da hendraget en saadan Opmærksomhed paa sit personlige Selv, som han, der først og sidst og altid med Eftertryk af guddommelig Myndighed siger Jeg. Ingen Prophet er gaaet videre end til at begynde med et: *Jehova siger*; men denne, Propheternes Prophet, begynder ud fra sig selv med et: Jeg siger. „Sandelig, sandelig, jeg siger Eder.“ „Før Abraham blev er jeg.“ „Jeg er Sandheden.“ „Kommer til mig, troer paa mig, bliver i mig.“ „Jeg er Viintræet, I ere Grenene.“ „Lærer af mig!“ „Jeg er kommet ned fra Himlen, ikke at jeg skal gjøre min Villie, men hans Villie, som sendte mig.“ „Jeg har Livet, ikke at jeg skal bevare det, men at jeg skal offre det; som et Hvedekorn skal det falde i Jorden, jeg skal give det hen til Manges Frelse.“ Dersom dette er Egoisme, da maae vi tilstaae, at det er en Egoisme af en egen Art.

Der er en let kjendelig Forskjel mellem det Egoistiske og det Personlige. Egoisten holder paa sit Jeg i endelig Forstand; han frasiger sig ingen Ret og bringer intet Offer, med mindre han seer, at han har Fordeel deraf. Han kan vove Alt, ogsaa Livet, men altid under Forudsætningen af: *at være eller ikke være.* Netop fordi han aldrig driver

det videre end til at opfatte sit Jeg som endeligt, kan han endog med en Hazardspillers [72] Dristighed sætte det i Vove; gaaer det tabt, hvad er det saa mere? Hvad endeligt er, maa have en Ende. Personligheden lægger uendelig Vægt paa sig selv; thi Selvet veed sig som evigt; den personlige Forvisning om Selvets Evighed bliver i Gjerningen udtrykt ved, at Mennesket vinder sig selv ved at ofre sig selv: denne Kredsbevægelse gennem Fornedrelse til Ophøielse, gennem Død til Opstandelse, gennem frivillig Opoffrelse til uendelig Selvbekræftelse, denne Evighedsring, hvori Personligheden kredser sig om sit oprindelige Midtpunkt, er ufattelig for Egoismen. Der er ofte klaget over, at den objective Videnskab, navnlig Philosophien, er saa tilbøielig til at sætte det Personlige lavere end det Upersonlige, at den ikke vil erkjende Gud for et personligt Væsen. Disse Klager hidrøre fra Misforstaaelser saa vel af Videnskabens som af Personlighedens Natur. Det mangler i Philosophiens Historie ikke paa velmenende Forsøg med at faae Læren om Guds Personlighed videnskabelig beviist i objectiv Viden. Personlighedsbegrebet, siger man, er det høieste, rigeste og fyldigste af alle Begreber; følgelig kan intet Begrebssystem fuldendes og afsluttes uden i og ved og igjennem Begrebet af en personlig Gud. Vi behøve ikke at fordybe os i forviklede Begrebsanalyser for at komme til Erkjendelse af, at heri skjuler sig en stor Vildfarelse.

Til et fyldigt Begreb af Guds Personlighed hører der, hvad den positive, aabenbarede Religion eftertrykkelig indprenter os, Andet og Mere end almeennødvendige Tankebestemmelser af et i Magt og Viisdom uendeligt Selvvæsen. Om ogsaa Ideevidenskaben formaaer at opklare, hvad Aanden er i sit almene Begreb; om end Aandslæren, hvad vi antage, vil bringe det til, at selv de objective Erfaringsmænd omsider indsee, [73] at det Væsen, der bærer Naturen og begrunder dens Dannelsesdrift og Viisdommen i dens ubevidste Frembringelser, maa være en seende, vidende, almægtig villende Aand: saa ere vi dog med et saadant Aandsbegreb uendelig langt fra Erkjendelsen af, hvad Religionen forstaaer ved Guds alfaderlige Personlighed.

Religionen taler om Guds Vrede, Barmhjertighed, Naade o. s. fremdl.; de, der antage, at slige guddommelige Sindsrørelser kunne afhandles og begrundes i objectiv Viden, maae være uvidende om, hvad Videnskab er. Det er let sagt, overfladisk seet, ogsaa let forstaaet, at det guddommelige Væsen ikke kan sættes i lidenskabeligt Oprør paa samme Maade som et Menneske. Man har i Fornuftens Navn beflittet sig paa at faae det gamle Testamentes Jehova befriet fra de forfærdelige Lidenskaber, „der vanhelde hans Aasyn og gjøre ham saa hæftig, at hans Vrede bliver en fortærende Ild“; det er, hedder det, billedlige Udtryk, menneskelige Forestillinger. „Gud er alt for fornuftig til at kunne blive vred. „Vil man ikke blive staaende paa Halvveien, da

maa man nødvendig indrømme, at Gud ogsaa er for fornuftig til at lade sig røre af selvforskyldt Elendighed, alt for ophøiet til at indlade sig med Individerne enkeltviis; de ere jo i en fornuftig Verden; lad dem synde, rase, angre, fortryde, klynke, bede og bære Følgerne af deres Handlinger, indtil de lære at finde sig til Rette med den evige, uforanderlige Viisdom. Saa fornuftig, saa ophøiet, saa uforanderlig, saa fuldstændig befriet fra alle Affecter og Rørelser maa den sande Gud være, hvis han ellers skal nyde den Ære at blive introduceret i Videnskaben.

Opfattet i Videns Form er Guddommen et Væsen uden Følelse, uden Sind, uden [74] Hjerte. At et saadant Væsen er upersonligt, sees da ogsaa deraf, at det med al sin Viden, Magt og Villen er i den Grad optaget af det Hele, det Nødvendige, det Almene, at det umulig kan sætte sig i noget særligt personligt Forhold til individuelle Personligheder. Denne Opfattelse af det guddommelige Væsen er nu, ifølge den positive, aabenbarede Religion, en sjælefordærvende Grundvildfarelse. For at hæve denne Grundvildfarelse og aabenbare Guds Personlighed er Verdens Frelser traadt frem som Faderens Eenbaarne; det er i denne Forstand, at han lægger Vægt paa sit Jeg, viser hen paa sig selv og siger: „Jeg og Faderen vi ere Eet.“

Det Spørgsmaal, hvorledes et virkeligt, altsaa afmægtigt, Menneske paa Jorden kan være Eet med den Almægtige i Himlen, er intet Vidensspørgsmaal, men et personligt Spørgsmaal, altsaa et Troesspørgsmaal. Er Faderen uendelig i Almagt og Frihed, saa er Sønnen uendelig i Hengivelse og Lydighed: de ere forskellige og dog Eet i Kjærlighedens Aand, og Kjærlighedens Aand er personlig.

Som Aabenbareren af Guds Personlighed staaer Frelseren omgivet af Undere og Tegn. Disse Undere og Tegn skulle gjøre det vitterligt, at Gud ikke blot har Almagt og Villie, men et Hjerte, som føler for de Lidende og forbarmer sig over de Vildfarende: det personligt Varslende, det personligt Frelsende er Kjernepunktet i dem alle. Saa urimelige, ja forargelige Christi Undergjerninger end maae forekomme dem, der ville have Alt begrundet i Viden, saa trøsterige og guddommelige ere de for de Troende.

Det kunde vel synes, som maatte den moderne Kritik, der ikke blot afkræfter [75] de historiske Vidnesbyrd om Undergjerningernes Troværdighed, men ogsaa fører Beviser for deres Umulighed, udøve en ødelæggende, al Tro nedbrydende Virkning paa Menneskenes Sind og ved stadig Henviisning til upersonlige Magter omsider gjøre Almeenbevidstheden fremmed for den personlige Sandhed. At Bevægelsen kan være farlig nok for Individet, som svagt rodfæstet i det Personlige let rives med af Opinionens Strøm, skal ikke negtes; men, see vi nærmere til, da turde det vise sig, at den troesfornektende Kritik har gjort den positive Aabenbaringstro en stor og

væsenlig Tjeneste; det turde vise sig i en kommende Tid, at Kritikens gennemførte Opløsning af hele den hellige Historie har været et rensende Middel, et mægtigt Bidrag til klarere og dybere Forstaaelse af dens Kjendsgjerninger; det turde vise sig, at de negative Aander, langt fra at have berøvet os disse Kjendsgjerningers Virkelighed, tvertimod have hjulpet os til at faae Øinene op for deres egenlige og sande Betydning.

Er det, spørger man, da ikke virkelig sandt, hvad der fra saa mange Sider forsikkres, at Videnskaben een Gang for alle har beviist Miraklernes Umulighed? Vi svare: Nei, det er virkelig ikke sandt. Et Beviis for Umuligheden er ikke ført og vil, saa sandt den menneskelige Viden har en uoverskridelig Grændse, aldrig kunne føres. Alt hvad Videnskaben i denne Henseende har præsteret, beroer paa en Forvexling af det Umulige med det Usandsynlige. Kritiken har let ved at bevise et Mirakels Usandsynlighed, thi Miraklet maa jo ifølge sin Charakter være det Overordenlige, det [76] Overraskende, det Usandsynlige; men at det Usandsynlige ikke er det Samme som det Umulige, beviser Sandsynlighedsregningen endogsaa mathematisk. Det egenlige Mellemværende mellem Videnskab og Religion dreier sig, som sagt, ikke om et historisk Antal Undergjerningers Virkelighed eller Uvirkelighed, Sandsynlighed eller Usandsynlighed, men ene og alene om Underets Mulighed. Man kan antage denne Mulighed uden at komme i Strid med Videnskaben, thi den ligger slet ikke paa de videnskabelige Forskningers Omraade; men man kan ikke benegte denne Mulighed uden at fornegte Guds Personlighed og dermed hele den aabenbarede Religion.

I hvilken Udstrækning det Anførte gjælder, kan sees i et Overblik over de evangeliske Mirakler; de ere med al deres Udvorteshed alle uden Undtagelse at opfatte efter Inderlighedens Lov fra Personlighedens Synspunkt.

Det er hos mange oprigtige Bibeltroende en gammel indgroet Fordom, at et Mirakel lader sig opleve som en anden historisk Kjendsgjerning, naar man blot kunde blive Øienvidne. Det er en falsk Forudsætning. Det Ydre, det Overraskende, det Forbausende kan man opleve; men Aarsagen? En underfundig Brug af hemmelige Naturkræfter? Et aftalt Spil mellem Indviede? Et Sandsebedrag eller en Guds Gjerning? Her maa vælges en Forklaring, og Valget er personligt. Intet Mirakel i Jesu Liv er anderledes beskaffent. Han helbreder en Besat, og Phariseerne sige, at det er med Djævelens Bistand. Han opvækker Enkens Søn; hvis der havde været en Sadducæer tilstede, vilde han have sagt: „det traf sig beleiligt, det unge Menneske var kun skindød.“ Han kalder Lazarus [77] frem af Graven; og der er dem, der mene, at det var aftalt Spil med Vennen og hans Søstre. Charakteristisk er det, at nogle af Øienvidnerne gik til Phariseerne og fortalte dem, hvad han havde gjort, og at der saa i det forsamlede Raad blev besluttet at slaae

ham ihjel. En saadan Beslutning vilde ligefrem have været afsindig, hvis Phariseerne virkelig havde kunnet overbevise sig om, at Miraklet med Lazarus var en historisk Kjendsgjerning: at ville slaae en Mand ihjel, der kan opvække de Døde, er mere end Trods og Vantro, det er slet og ret Afsindighed.

Naar vi læse Beretningerne i den hellige Historie, synes det, som om hver Undergjerning stod for Anskuelsen i saa klare Træk, at intet Øienvidne kunde tage fejl, enten han forøvrigt var Ven eller Fjende. Det kommer deraf, at Beretningerne, saaledes som de foreligge, ere opfattede i Tro og fremstillede i Tro. Havde vi haft Vantroens Beretninger liggende for os ved Siden, da skulde vi seet en Forskjel; og dog kunne Øienvidnerne, hvad det Historiske angaaer, antages at være, hver fra sit Synspunkt, lige redelige, lige troværdige.

Ingen Troværdig beretter Andet end, hvad han virkelig har seet; men den personlige Forskjel er, at den, der seer et Mirakel med Troens Øie, faaer noget Andet at see, end den, der seer med Vantroens. Beretningen nedskrives ikke i samme Nu som Undergjerningen skeer; der forløber en Mellemtid, og i Mellemtiden gaaer den udvortes Oplevelse over i den indvortes. Det er ikke Hukommelsen, der bliver det Afgjørende; det er Erindringen. Men Troens Erindring er en anden end Vantroens.

Det er hos Bibeltroende en gammel Fordom, at de mange enkelte Mirakler skulde [78] være lige saa mange historiske Beviser for Aabenbaringens Sandhed. Denne Misforstaaelse har den nyere Kritik behørig revset. Skal Miraklet staae fast som et saa uomstødeligt Beviis, at Ingen kan negte dets historiske Virkelighed uden at negte al Historie: saa skulle vi, siger Kritiken, snart faae beviist, at Beviset ikke duer, at den hele Aabenbaring er en Mythe.

„Hvad skal saa Miraklet til, naar det baade træder frem og dog ikke træder frem, baade skal være et Beviis og dog ikke et Beviis?“ Vi svare, at begge Bestemmelser oprindelig høre med i Aabenbarelsen af det Personlige. Traadte Miraklet ikke frem, saa vilde Aabenbaringen mangle det Almagtstegn, som siger, at Gud personlig er med. Traadte Miraklet frem med en saa udvortes overvældende Magt, at her ingen Mulighed var for et Valg mellem Tro og Vantro, vilde det knuse den menneskelige Personlighed: for Magten og den Mægtige maae Alle kaste sig i Støvet.

Det berettes, at Pilatus, da han fik at vide, at Jesus var en Galilæer og „hørte under Herodes' Magt“, sendte Fangen til Herodes, som selv var i Jerusalem i de samme Dage. „Men der Herodes saa Jesum, blev han meget glad, thi han havde for længe siden gjerne villet see ham, fordi han havde hørt Meget om ham og haabede at skulle see et Tegn af ham.“ Hvor det kan ligne en Herodes at ville nyde Miraklet som en

Underholdning og lege med Magtens Tegn. Men med Almagtens Tegn kan der ikke leges; og dersom den fangne Mand havde tabt Taalmodigheden og den Almægtige [79] i Himlen ligesaa, med andre Ord: dersom Miraklet virkelig var kommet til Udslag i en utilsløret, forfærdelig Magthandling, hvad var der saa blevet af Herodes, Pilatus, Cajaphas og alle dem, der havde deres Magt fra at krybe for Magten? Ja, hvad var der blevet af den menneskelige Frihed?

Hvis den Bibeltro, der ligefrem vil bygge paa det udvortes Bogstavelige, havde Ret — hvad den dog ifølge sin egen Forudsætning umulig kan have, eftersom de bibelske Beretningers Ordlyd i mange Punkter er saa afvigende — men sæt, at den gamle Bibeltro havde Ret, saa vilde Troeslivets Vilkaar være et ganske andet for os end det var for hine Øienvidner. De, der umiddelbart oplevede Miraklerne selv, maatte jo faae „Troen i Hænderne“; men vi, der leve i en Verden uden Mirakler og desaarsag maae leve af gamle Beretninger, hvorledes skulle vi faae Troen i Hænderne? Fastholde vi derimod, hvad der ligger i Miraklets Bestemmelse, nemlig at vække det personlige Liv i Mennesket, saa bliver Vilkaaret for os og for Hine væsenlig det samme. Ligesom Øienvidnerne stode over for *Kjendsgjærningerne* med det store Spørgsmaal om Muligheden og et personligt Valg mellem Troens og Vantroens Forklaring, saaledes staae vi over for *Beretningerne* den Dag i Dag med det samme Spørgsmaal og det samme Valg.

Hvilken uhyre Afstand der er imellem en videnskabelig Begrundelse af et Mirakels Virkelighed og en troende Forstaaelse af det virkelige Mirakels Betydning, kan sees ved et Blik paa det Anførte. At indføre mirakuløse Forestillinger i en objectiv Videnskab er at udhule dens Grundlag og forkvakle dens Væsen. Men at bringe den Vidende [80] til at indsee Miraklets Mulighed er ikke at gaae Videnskaben for nær; med denne Mulighed som Grundlag at bygge Troeserkjendelsen op i videnskabelig Belysning er at udsone den gamle Strid mellem Tro og Viden.

Hvad det i vor nærværende Culturperiode frem for Alt kommer an paa, er dette Dobbelte. *Fra de Videndes Standpunkt*: en Erkjendelse af, at den aabenbarede Religion er en aandig Magt, som ikke lader sig afvise; at det religiøse Liv har en Gyldighed i sig selv, en personlig Sandhed, der er uafhængig af Videnskaben. Den Vidende kan have en saadan Erkjendelse uden at være troende; men mangler Erkjendelsen, saa er Culturtilstanden huul, og Alt hvad der fra et formeentlig høiere politisk Stade gjøres af Hensyn til Almuen og det menige Folk, for at værne om de religiøse Institutioner, er spildt Umage. Det menige Folk har — i slige Ting — et sikkert Instinkt og et skarpt Blik, der ikke lader sig blænde. *Fra de Troendes Standpunkt*: en Erkjendelse af, at det

religiøse Liv i vore Dage trænger til Forstaaelse, inderlig, væsenlig Forstaaelse af de aabenbarede Kjendsgjæringer: uden Forstaaelse ingen Tilegnelse, uden Tilegnelse ingen Oplevelse.

Til Forstaaelse hører Begriben, og til Begriben Tænken. Billeder, Forestillinger, Følelser, Phantasier og Meninger gjøre ikke Sagen klar. Troen har sine Begreber lige saa fuldt som Videnskaben har sine. Religionens og Troens Begreber danne i deres Kreds lige saa vel en sammenhængende Eenhed, som de videnskabelige Begreber i deres. Men at der maa opstaae en grændseløs Forvirring i Tankerne, naar de to Erkjendelseskredse blandes, kan Enhver ved nogen Eftertanke let overbevise sig om. [81] Vi ville ikke her udmale den Forfærdelse, der maatte paakomme selv det største videnskabelige Genie, hvis han officielt skulde tvinges til at give en objectiv, uimodsigelig, for Alle fyldestgjørende Begrundelse af Læren om Guds Barmhjertighed og Syndernes Forladelse. — Lad en Tænker, som har anvendt sit Liv og sit Talent paa at grunde over de religiøse Sandheder, som med ubetinget Agtelse for Videnskab og videnskabelig Forskning samvittighedsfuldt har gennemgaaet, drøftet og prøvet Alt, hvad der fra Kritikens Side er indvendt mod Verdensfrelseren og hans Mirakler, være kommet til det Resultat, at Evangelisterne have Ret, at der i Troen maa være et Liv, som Videnskaben ikke kjender: er han saa dermed blevet en Troende? Han kan forsvare Troen imod Videns Angreb, og endda kan det, personlig talt, see betænkeligt ud med hans egen Tro. Der er Noget, han har vundet, og det er ganske vist noget Væsenligt: han har en Forstaaelse i Tanken. En Forstaaelse i Tanken er en Betingelse, en ufravigelig Betingelse for en sand Tilegnelse, men Tilegnelsen selv beroer paa Oplevelse: Ingen kommer et Haarsbred videre i Tro, end han kommer i personlig Oplevelse.

For Livets, d. e. for Oplevelsens Skyld kom Verdens Frelser til Verden. Vi kunne ikke først i en objectiv Theorie forvise os om Gyldigheden af hans Komme, og saa derpaa bygge vor Tro. Hans personlige Liv er det Væld, der aabner sig for Alle. Ethvert Gjennembrud af nyt og høiere Liv i Historien er betinget af et Menneskeoffer: Frelseren er den, som offerer sig for Alle. Derfor stiller han sig frem som Menneske og dog med guddommelig Myndighed og lægger afgjørende Vægt paa sit personlige [82] Jeg: „Kommer til mig, lever af mig, bliver i mig: uden mig formaae I slet Intet.“ Det er Personlighedens evige Liv, der aabenbarer sig i ham og fuldender sit Kredsløb: fra guddommelig Oprindelse gennem Fornedrelse til Ophøielse.

Det er mærkeligt at see, i hvilken Grad den objective Viden har plaget sig med at faae det Menneskelige i Frelserens Personlighed til at stemme med det Guddommelige. Gnosticismen i Oldtiden holdt sig til det Guddommelige og erklærede hans Lidelse og

Død for Skin og Skuffelse. Rationalismen i Nutiden holder sig til det Menneskelige og forklarer hans Opstandelse og Himmelfart som en Mythe. Kun ved at afvise den objective Viden, holde os til Troeserkjendelsen og fæste vort Blik paa det Personlige bliver det os muligt at indsee den virkelige Sammenhæng mellem Fornedrelsen og Ophøielsen og forstaae det Udvortes i Kraft af det Indvortes.

Det Udvortes i Lidelseshistorien er for den naturlige Sands afskrækkende, just fordi det er saa virkeligt. Guddommens Sol gaaer ned, Skyggerne brede sig, det bliver saa mørkt. Oplevelsens mørke Vei gaaer først til Gethsemane, saa til Pilati Domhuus og saa til Golgatha. Det Udvortes, omgivet af Rædsler, støder fra, driver Beskueren ind i sig selv og opvækker Spørgsmaal paa Spørgsmaal: hvad er det dog her foregaaer? Hvo er den Dømte og hvad ere Dommerne? Seer Retfærdigheden saaledes ud, er det den Retfærdiges Skjæbne? Ingen Bistand fra oven, ingen Engle med Sværd, intet frelsende Mirakel; kun Virkeligheden, den strenge, iskolde Virkelighed, Verdenslovene med [83] uafviselige Krav paa Opfyldelse! Den Almægtige seer det fra sin Himmel, men rører sig ikke; Elias stiger ikke ned at hjælpe den Hjælpeløse. Røsterne tie for oven, at Bespottelsens, Hadets, Forhaanelsens Ord desto lydeligere kunne høres fra neden. Først da den Retfærdige har bragt sit Offer og den tornekrone Kjærlighed har bøiet sit Hoved, komme Varslerne: Solen formørkes, Jorden skjælver, Forhænget i Templet revner; hvad betyder alt dette? Det betyder, at Offeret er modtaget, at Kjærlighedens Afmagt er i Frihedens og Lydighedens Navn blevet Eet med sin Almagt; det betyder, at den Døde skal overvinde Døden selv, og det Personlige faae Magt med det Upersonlige. Men det Udvortes er forfærdeligt: Troen er nedbøiet, Haabet har Sorg.

Med sin Sorg og sit Haab gaaer en Maria Magdalene, den troende Sjæl, til Urtegaarden, til Stedet, hvor de lagde ham, og kiger ind i Graven: ak, han er borte. Hun græder, vender sig om og mener at see en Urtegaardsmand, der kan sige hende Besked; da hører hun sit Navn: Maria! Intet virker med større Inderlighed og mere personligt end at blive nævnet ved sit Navn saaledes, i et saadant Øieblik og af en saadan Stemme. Ogsaa her gaaer Forstaaelsen af det Udvortes frem af det Indvortes. I den dæmrende Morgen, i Omgivelsernes Dunkelhed flyde Skygge og Virkelighed over i hinanden; hvor naturligt, at en Kvindes taareblændte Øie kan forvexle sin Sjæls Forventede, Gjenstanden for hendes Længsel og Haab, med en fremmed Urtegaardsmand. Men — Maria! Ved Navnet og Stemmen dages det i hendes Sjæl: hun seer, fordi hun troer, hun seer i salig Vished sit Haabs Opfyldelse og tilbeder den Opstandne.

Har Lidelseshistorien noget Frastødende, fordi det Virkelige er saa forfærdelig [84] virkeligt, da har Opstandelsens og Himmelfartens Historie — for den naturlige Sands

— omvendt sit Tvivlsomme deri, at det Ideale, det Overvirkelige, ikke synes at være virkeligt nok. Hvor mange Gange, under hvilke og hvor mange Skikkelser den Opstandne har viist sig for sine Troende, kan ikke afgjøres; bort med Fuserforsøg i den objective Viden! Men det er vist, at den Forklarede aldrig blev seet af Vantroens Øie; og dette er da igjen et Beviis for, at det udvortes Virkelige er til for at vække og befæste det personlige Liv i det Indvortes. Vort Udødelighedshaab er grundet paa et Under, paa Frelserens Opstandelse. Dette Under maa for Livets og Haabets Skyld opfattes som en vitterlig, for Troende virkelig historisk Kjendsgjerning. Men den troende Bevidsthed griber feil, naar den ligefrem vil støtte sig til udvortes Beviser og indlade sig med den objective Viden.

Havde det ligget i Underets Bestemmelse, at Beviset for dets udvortes Virkelighed skulde være uigjendriveligt, da havde den Opstandne jo blot havt behov at vise sig ved højlys Dag i Jerusalems Gader. Hvilken Stimlen af Tilskuere, Jøder, Grækere, Romere! det skulde i Sandhed ikke manglet paa Øienvidner. Lidet skulde det have hjulpet Sadducæere og Tvivlere at beraabe sig paa, at den Korsfæstede kun havde været skindød, at han for tidlig var blevet nedtagen af Korset; thi Opstandelsen ender jo med Himmelfarten. Her er da endelig et Mirakel, som, hvis det var foregaaet offentligt og i Alles Paasyn, kunde været stadfæstet ved et saa storartet historisk Vidnesbyrd, at der ikke var blevet Skygge af Tvivl tilbage. Man forestille sig, hvilket Indtryk det vilde have gjort paa den hele Befolkning, hvis den Opstandne havde fastsat Dag og Time, da han med Sine vilde bestige Oliebjerget og derfra fare op til Himlen for at sætte [85] sig hos Almagts høire Haand. Menneskenes Mængde, hvor adspredt og tankeløs den end for Resten kan være, skulde visselig ikke have viist sig ligegyldig imod et saa storartet Skue. Det var blevet mere end en nysgjerrig, sammenløben Hob, som her var kommet til at spille Øienvidnets Rolle. Trods de Mægtiges og Skriftkloges Foragt for Nazarærens Undergerninger, vilde den virkelige Opstandelse, hvorledes de end tydede den, dog allerede have vakt deres Opmærksomhed og sat dem i Spænding. Som en Løbeild vilde Budskabet sikkerlig være naaet til Rom, til Athen, til Verdens store Stæder: den hele civiliserede Menneskehed var ved dette Skuespil blevet repræsenteret. Hvilket Syn, at see den Forklarede paa Skyen, høit over Alle, synlig for Alle. Saa havde vi havt et historisk Beviis, et Kjendsgjerningsbeviis, der kunde slaae hver Tvivl til Jorden.

De, der pukke paa de udvortes, uomstødelige Beviser, maae dog nok her blive bange for deres egne Forestillinger. Et Kjendsgjerningsbeviis, som det ovenfor beskrevne, vilde jo have forherliget den guddommelige Personlighed ved at tilintetgjøre den

menneskelige. Naar Alt var slaaet fast i Magtphænomenets Udvorteshed, hvad blev det saa til med det frie Valg mellem Tro og Vantro? Hvad blev det til med den personlige Udvikling? Den var tilintetgjort; det Hele var endt med en Dommedag.

Den Forklarede staaer paa Skyen; hans Aasyn være nok saa mildt, Kjendsgjerningen taler: „I vilde ikke troe, nu have I Vished, udvortes Vished, og den udvortes Vished [86] dømmes og fordømmer Eder alle. I vilde ikke Frihed i Lydighed; nu gaaer Friheden bort, den farer op til Himlen, hvorfra den kom; men I skulle bære Lydighedens Aag, I skulle trælle i Støvet. I forhaanede Kjærligheden, da den saaes i sin Afmagt; I spottede dens Selvopoffrelse, dens ydmyge Taalmod, dens rige Forjættelser, dens bekymrede Omhu, dens inderlige Medynk, selv naar den saaes i Taarer. Nu skulle I see den iført sin Almagt, Majestæten som han er, ikke i Tjenerens, nei i Herskerens Skikkelse: han knuser hver afmægtig Trods og spørger ikke mere om Menneskers Villie.“ Det var et Kjendsgjerningsbeviis, men et forfærdeligt.

Betænke vi dette, saa kunne vi forstaae, hvi den Opstandne kom saa stille, som i det Skjulte: at samles med sin lille Kreds, at vandre med de To til Emaus, der Dagen hældede og det stundede til Aften, at hilse de Elleve, da Dørene vare lukkede. Pludselig staaer han iblandt dem, som et Syn, som en Aand og dog som han virkelig er, den Korsfæstede selv med den aabne Side og Naglegabene i sine Hænder. Det er Inderlighedens Vei, den stille Vei; ikke at Virkeligheden skal være tvivlsom, men at Vidnesbyrdet kan komme udenfra og dog indenfra, fra Sjælens Dyb, fra Sindets Grund, at Aabenbarelsen kan være ikke blot for Syn og Sands, men for indre Oplevelse til personlig Væxt, for sand Tilegnelse i Tro og Haab.

Sjette Forelæsning.

Enhver Tidsalder har sine Fordomme, vor egen ikke mindre end alle de foregaaende. [87] Middelalderens Fordom var, at Alt hvad der angik Tro og Haab, maatte stadfæstes udenfra ved et Magtsprog; dens Tro paa Kirkens og Pavens guddommelige Myndighed var en Overtro. Nutidens Fordom er, at en religiøs Overbeviisning er uden Værd, naar den ikke har faaet sin Daab i en objectiv Viden; denne Tro paa Videnskabens Evne og Eneret til at afgjøre, hvad der tør gaae og gjælde for religiøs Sandhed, er vor Tids Overtro. Begge Vildfarelser, den moderne saa vel som den middelalderlige, vise sig især i deres rette Lys, naar Talen er om Livets Fuldendelse, om „de sidste Ting“, om Tilstanden efter Døden.

Middelalderen var næsten mere topographisk orienteret i den hiinsidige Verden end i den dennesidige. Man havde alle Kredsene for sig: Paradiset, Fædrenes Kreds eller Abrahams Skjød, Børnenes Kreds, Skærsilden og Helvede; man vidste nøiagtig, hvor det laae Altsammen. Protestantismen slog en Streg over Skærsildens Kreds, og holdt sig i det Hele til Bibelen. Her meente man da at finde paalidelige Efterretninger fra den anden Verden. Christus, der var kommet ned fra Himlen, hvor han med egne [88] Øine havde seet Alt, maatte jo vide Besked; Apostlene, der fik hver eneste Tøddel, de nedskreve, indblæste af den Hellig Aand, kunde da heller ikke tage fejl. Saa samlede man paa Skriftsteder; men jo ivrigere man stræbte at arbeide de spredte Antydninger sammen til et forstaaeligt Hele, desto større bleve Vanskelighederne.

Lignelsen om Lazarus og den rige Mand, Christi Ord til Røveren paa Korset og lignende Udtalelser synes jo at sætte det udenfor al Tvivl, at der ingen Mellemtilstand gives: Lazarus kommer strax i Abrahams Skjød, den rige Mand i Helvede, Røveren til Paradiis. Men i Modsætning hertil staaer Læren om, at de Døde først paa den yderste Dag skulle opstaae af Gravene. Hvorledes forholder det sig da med Sjælen i den Mellemtid, der ligger imellem Døden og Opstandelsen? Nogle iblandt de Gamle meente, at Sjælen døde med Legemet, og at begge, baade Sjæl og Legeme, bleve vakte til Liv igjen ved et Mirakel; Andre meente, at Sjælene sov indtil Dommens Dag, og atter Andre, der forkastede Sjælesøvnen, fandt Mellemtilstanden betegnet ved at lægge Vægt paa Aandernes Ophold i Hades. — Altsammen Fuskeri i den objective Viden.

Bestræbelsen for at faae Læren sat dogmatisk fast i objective Former hidsede Reflexionen og hidførte Kritiken. Det var Halvrationalismen i forrige Aarhundrede,

som brød Isen. Med utroligt Hovedbrud anstrengte man sig og vilde gjøre det ret tydeligt for den sunde Menneskeforstand, hvorledes det egenlig maatte gaae til paa [89] Dommens Dag. Man delte Begivenheden juridisk i tre Afdelinger: 1) Forhøret, 2) Domfældelsen og Bekjendtgjørelsen og 3) Fuldbyrdselsen. Saa gik det da op for Forstanden, at det Hele umulig kunde endes paa een Dag. „Uomtvistelig,“ siger en ældre Dogmatiker, „maa Verdensdommen vare længe, hvilket er saa meget rimeligere, som en tydelig Fremstilling af denne vigtige Sag vil være det meest lærerige Skuespil for ethvert tænkende Væsen og udbrede det største Lys over de dunkleste Hemmeligheder. Desværre kunne de ydre Omstændigheder ikke nærmere bestemmes.“ Ifølge et sandsynligt Overslag har man udfundet, at for et Antal af omtrent 300 Millioner Mennesker maa Dommedagen vare i det mindste 100,000 Aar.

En anden Besværlighed var: at udfinde, hvorledes saa mange Mennesker paa een Gang kunde komme til at see Dommeren og høre hans Ord. Nogle antog, at de opstandne Legemer vare rumfrie; men det var let at bevise, at de umulig kunde være Legemer uden at indtage et Rum. Om man endog vilde mene, at naar de ret kunde knibe sig sammen og gjøre sig smaa, kunde der sidde tusinde paa et Knappenaalshoved, saa maatte der jo dog være Plads. Endnu i Halvfemserne fik en Ubenævnt udregnet, at naar Menneskene, som billigt er, skulde staae i Retten, saa vilde et Fladerum af Kongeriget Bøhmens Størrelse være tilstrækkeligt uden Kniberi.

De, som ikke her kunne see, at Tro og Viden maae gaae hver sin Vei, skulde nødig paatage sig at være Veivisere. Den kirkelige Dogmatik er dels historisk dels speculativt gaaet i Compagnie med den objective Viden: det har bekommet den ilde. Den [90] objective Viden vil, hvad der ligger i dens Natur, vide Besked med det Objective; den forholder sig, hvad man fra et halvspeculativt dogmatisk Standpunkt jo ogsaa i nyere Tid har rost sig af, ganske rigtig til de overnaturlige Phænomener, som Naturforskeren forholder sig til de naturlige Kjendsgjerninger. Men naar den objective Viden først er blevet Herre i Huset, hvad saa? Ved at underkaste de overnaturlige Phænomener en Kritik opdager den, at det Hele er urimeligt, usammenhængende, usandsynligt og modsigende; med denne Opdagelse bliver den vred, slaaer Dogmatikens kirkelige Porcelain i Stykker og gaaer sin Vei.

Anderledes med den Erkjendelse, der udspringer af Troesprincippet; den befatter sig ikke med Undersøgelser af det Objective, den anlægger en anden Maalestok. Det første Spørgsmaal er: hvilken Betydning have Christi og Apostlenes Udtalelser om „de sidste Ting“ for Personligheden selv og den personlige Oplevelse? Det bliver da strax indlysende, at disse Udtalelser ikke ville tilfredsstille en menneskelig Videbe-

gjærlighed, men veilede os til at forstaae, hvad der i evig Forstand er afgjørende. Det aabenbarede Ord vil i hellig Alvor vække vor Frygt og vort Haab; det vil med guddommelig Myndighed indprænte os Forestillinger om de store Kriser, Livet har at gennemgaae, inden det naaer til Fuldendelsen. Fra dette Synspunkt kunne vi forstaae, at de forskellige Udtalelser, ihvorvel de alle udspringe af den samme Grundtanke, kunne fremgaae af indbyrdes forskellige Motiver. Fremstillingsmotivet forandrer sig, hver Gang den samme Sandhed skal belyses fra en ny Side.

I. Lignelsen om den rige Mand og Lazarus ligesom ogsaa i Forjættelsen til Røveren paa Korset bliver det udtrykkelig udtalt, at der imellem Livet her og Livet hisset er en [91] væsenlig Forbindelse, en indre personlig Sammenhæng: den kommende Tilstand er forberedt og betinget af Retningen i det Nærværende. Den Fattige kommer i Abrahams Skjød som den, der har lidt i Tro og Taalmod; den Rige med sin Nydelsesegoisme og sin Ubarmhertighed faaer sit Sted der, hvor Ubarmhertigheden har hjemme. Røveren, der i Kvalernes Time faaer Troens Syn og opdager, at hans Medkorsfæstede har et Rige, hvori han er Herre, kommer til Fredens og Salighedens Sted, og Stedet er ham jo ganske nær.

Et andet Motiv ligger i Fremstillingen af Opstandelsen. Her gaae Individerne sammen med Slægten, og Skilsmissen mellem de Gode og de Onde fuldbyrdes. Ligesom der er en Død for Alle, saaledes er der ogsaa en Opstandelse og en Dom for Alle. Det er et jordisk Øie, der skal oplades til at see det Overjordiske. Stille vi os nu paa et jordisk Standpunkt og spørge: hvor ere vore Døde? saa lyder det naturlige Svar: de hvile i Jordens Skjød, de sove i Gravene. Det er et virkeligt Syn paa de Dødes Hjemsted, et Indtryk af Livets Forkrænkethed; Dødens Magt er imponerende. Hertil maa da svare et lige saa storartet, imponerende Indtryk af Dødsovervinderens Magt, af hans Magt, hvem det er givet at have Livet i sig selv. Overjordiske Kræfter røre sig, Domsbasunen lyder, Menneskesønnens Røst høres: de Sovende vaagne, Gravene aabne sig, de Døde staae op, Dommedagen begynder. Skjøndt der ved alt dette sigtes paa det Virkelige, saa holder Fremstillingen sig dog i Symbolets Form; det ligger i Sagens Natur og skjønnes umiddelbart deraf, at Billederne vexle. Først dømmes [92] Slægten, idet Slægterne dømme hverandre indbyrdes. „De Mænd af Ninive skulle opstaae ved Dommen imod denne Slægt og fordømme den; thi de omvendte sig ved Jonas' Prædiken, og see, her er Mere end Jonas. Dronningen fra Sonden skal opstaae ved Dommen imod denne Slægt, og fordømme den; thi hun kom fra Jordens Grændser, at høre Salomons Viisdom, og see, her er Mere end Salomon.“ At Maalestokken hentes fra Slægt imod Slægt, er et Vidnesbyrd om, at Dommen kommer indvortes fra, at den

ikke er vilkaarlig, men personlig. Derefter et andet Billede: omkring Christusthronen sidde tolv Dommere, Apostlene paa tolv Stole; de dømme de tolv Israels Stammer. Tilsidst fuldendes Skildringen: Menneskesønnen sees med alle de hellige Engle; han sidder paa sin Herligheds Throne: „alle Folkeslag skulle forsamles for ham, og han skal skille dem fra hverandre, ligesom en Hyrde skiller Faarene fra Bukkene.“

De Grundlagsbegreber, der bære Muligheden af hele det overjordiske Indhold, have alle Præg af fyldig Realitet. De to Verdener, den dennesidige og den hiinsidige, have begge Rum, Tid, Materie og Kræfter, den ene i forkrænkelig, den anden i uforkrænkelig Form: intet Indvortes uden et Udvortes, ingen Sjæle uden Legemer, ingen menneskelig Personlighed uden virkelig, anskuelig Individualitet. Der holdes Gjæstebud i den hiinsidige Verden: de komme fra Øst og Vest at sidde til Bords med Abraham, Isak og Jakob; Christus drikker med Sine — den nye Viin i Faderens Rige. Det er Billedformer, fulde af Sandhedsindhold; men det er ingen Beskrivelse af en udvortes, faststaaende [93] Virkelighed, ingen Kaarttegning over det fremmede Land, ingen Photographie af dets Egne, dets Bygninger, dets Huusgeraad, dets Indvaanere.

Hvad er det nu som adskiller de store Aabenbaringsbilleder fra alle Myther, alle Former af apokalyptisk Poesi og phantastisk Symbolik? Det er, med et eneste Ord, det Personlige. Grundtanken, Kjærnen i det Altsammen er det personlige Livs Fuldendelse. Alt Upersonligt er Middel, Materiale, Apparat. Det er Personligheden selv, den guddommelige og den menneskelige, den *gudmenneskelige*, hvorom Alt dreier sig. Denne Dreiningsaxe er fastere end den astronomiske Verdensaxe, dette Himmelpunkt er mere uforanderligt end Polens Stjerne.

Det er en Misforstaaelse, som kun tankeløs Overfladiskhed i Forening med vane-mæssigt Hang til systematisk Hjernefordunkling kan behage sig i, en aldeles urimelig Misforstaaelse: at Henførelsen af alle Undergjæringer og overnaturlige Phænomener skulde falde sammen med en underfundig Tendens, en stiltiende Bestræbelse for at faae det Overnaturliges, d. e. det høiere Naturliges Virkelighed bortforklaret eller dog forvandlet til en ubestemt, i Luften svævende Idee. Det er jo tvertimod en Bestræbelse for at hævde denne Virkeligheds Charakter som uopløselig, af Viden-skaben uantastelig Aandsvirkelighed, at det personlige Synspunkt er valgt. Hvorfor afvise vi Fuskeriet med den objective Viden? For at sikre Personlighedens og dermed Oplevelsens Maalestok for Tro og Haab.

Troen er et Liv; som Livet er, saaledes er Haabet, og som Haabet er, saaledes er Livet. Er der en væsenlig Forskjel mellem Troeslivet og det selvsk naturlige Liv, saa [94] maa der jo ogsaa være en tilsvarende Forskjel mellem det med Troen gjenfødte Haab

og alle de Former af naturlige Haab, som kun uden fra berøre Troeslivet. Det er, naar vi see lidt nærmere til, ikke vanskeligt at skille det naturlige Haab fra Troeshaabet. Opfattelsen af Forholdet mellem den nærværende og den tilkommende Verden afgiver et sikkert Prøvemaaal. Det naturlige Haab ligner Troeshaabet deri, at det altid vil noget Høiere, Skjønnere, Fuldkomnere; saa længe den gradvise Forandring slaaer til, saa længe Kjendsgjæringer og Forestillinger, laante fra bekjendte Omgivelser, kunne understøtte Sandsynligheden, gaaer det naturlige Haab med, om end den Bro, der fører over Afgrundene, er smal og lang. Men falder Sandsynlighedens Rækværk, skal alt det Bekjendte opgives, og Overgangen betegnes ved en Forvandling, da sortner det for Haabets Øine: det bliver enten vildt phantastisk eller det afmattes og dør. Kun Troens gjenfødte Haab udholder Forvandlingens Overgang. Det er kun dette Haab, for hvis Opfyldelse det aabenbarede Ord vil indestaae; ethvert andet til Religionen sig knyttende Haab kan skuffes.

Det er mærkværdigt at see, hvor let den menneskelige Bevidsthed kan blande det absolut Ueensartede sammen. Der er i mange Sjæle en Længsel, et Haab, der bygges paa Tro; de haabe paa en Opstandelse, et Gjensyn hisset, en Forklarelse, en evig Salighed. Troen vil saa gjerne holde alt dette fast; men er det ikke forunderligt? Haabet, som ellers er saa villigt til at ile forud og strøe Lysglimt paa Veien, bliver her uvilkaarlig forskrækket og tør ikke gaae med. Hvad er der da i Veien? „Vi maae jo,“ hedder det, „nødvendig troe paa et evigt Liv og et Gjensyn hisset; dersom vi ikke holdt fast ved denne Tro, vilde det nærværende Liv være værre end Døden. Men det [95] er os dog saa vanskeligt at troe, thi Haabet er saa mat, det vil ikke lyse. Kunde vi blot gjøre os en nogenlunde rimelig Forestilling om, hvad der venter os hiinsides, og hvordan det egentlig skal gaae til med den virkelige Overgang fra Død til Liv, saa vilde Haabet styrke vor Tro.“

Istedenfor at henvise til Forvandlingen og fordre Haabets Gjenfødelse, melde sig nu de saare behagelige, særdeles imødekommende Veivisere, villige til at understøtte det naturlige Haab med en Smule objectiv Viden og gjøre Overgangen fattelig, høist rimelig. Herfra disse halvnaturalistiske, halvtroende Leflerier med „Dagen efter Døden“ deels med Brint og Æther, deels med Bibelsteder, Anelser, Forsikringer og beskedne, men dog uforgribelige Meninger. Man glemmer, at Overgangen er en Forvandling, at kun det gjenfødte Haab kan tilegne sig Forvandlingen og gaae sammen med Troen.

Da Frelseren i den sidste Aften ved Afskeden trøstede de bedrøvede Disciple, lød hans Ord: „Eders Hjerte forfærdes ikke; troer paa Gud og troer paa mig. I min Faders Huus ere mange Boliger.... Jeg gaaer bort at berede Eder Sted.“ Den sentimentale

Halvtro med sit naturlige Haab finder det høist opbyggeligt og derfor ret antageligt, at Christus ved disse Ord har peget op mod den synlige Aftenhimmel, mod Sirius, Plejaderne, Orion, og, hvo veed, maaskee endogsaa prophetisk givet en Anmeldelse af „Naadens Aabenbarelse i Naturen“. Det Vamle ved slige Leflerier ligger i Følelsen af, at det ikke er Alvor hverken med Natur eller Naade. Ingen har i stærkere og [96] myndigere Ord udtalt, at hele det synlige Universum er Forkrænkelighed underlagt, end Frelseren selv, naar har siger: „Himmel og Jord skulle forgaae; men mine Ord skulle ikke forgaae.“ Saalænge Christi Ord have Noget at betyde, kunne Kloderne i det astronomiske Himmelrum ikke antages at være Boliger for de Salige.

Indgangen i „de evige Boliger“ er betinget af en Forvandling. Det er Forvandlingen, ikke en Afstand i Rummet, der sætter Grændseskjel mellem den nærværende og den tilkommende Verden. Lad os besinde os paa, hvad en Forvandling betyder. Hvad Forandringen er i Endelighedens Form, det er Forvandlingen i Uendelighedens. Græmmelse, Sygdom, Alderdom kunne forandre et Menneske endog i den Grad, at de, der ikke have seet ham i Mellemtiden, finde ham ganske ukjendelig; og dog er det Hele kun en Forandring, for saa vidt det falder indenfor Endelighedens Grændser. Omvendt kan der foregaae en Forvandling med et Menneske, uden at Personen derved bliver ukjendelig. En ung Pige, en Yngling, en moden Mand kan opleve Noget, som saa aldeles omdanner det indre Væsen, at vi maae sige: det er det samme Menneske, og dog ikke det samme. Alle blot deelwise og gradvise Overgange, hvor vidt de end gaae, ere Forandringer, men de kvalitative Overgange ere Forvandlinger. At et Menneske lidt efter lidt aflægger sine Feil er en Forbedring, og en Forbedring er en Forandring; men Overgangen fra Vantro til Tro er mere end en Forandring, det er en Forvandling; Gjenfødelse er en Forvandling; Overgang fra Liv til Død og fra Død til Liv er en Forvandling; Pauli Omvendelse er mere end en Forandring, det er en Forvandling.

[97] Først naar Forskjellen mellem Forandring og Forvandling er blevet os klar, kunne vi paa Troens Vilkaar danne os et Begreb, nemlig et religiøst Begreb om Forholdet mellem en forkrænkelig og en uforkrænkelig Verden. Lys og Skygge, Love og Grændser, prægede Former og fyldig Virkelighed maae dog vel lige saa fuldt antages at høre til den uforkrænkelige Natur som til den forkrænkelige. Og dog er her en gennemgribende Forskjel. Der er i Skyggen, i Grændsen, i Forskjellighedens og Modsætningens Væsen en Dobbelt-sidedighed, som ikke maa oversees. Det er ikke Skyggerne, men deres Misforhold til Lyset, der vidne om det Forkrænkelige: det sande Forhold mellem Skygger og Lys giver os jo netop Farvernes Rigdom. Det er ikke Grændserne i og for sig, men Misforholdet mellem Grændserne og det, som begrændses, der karakterise-

rer det Forkrænkelige. I Uforkrænkelighedens Form ere Grændserne ikke Skranker, Hæmmelser, Hindringer, men Væsensbestemmelser for det Individuelle. Selv Smerten, Lidelsen, Modstanden, Sorgen, Frygten, Faren faae Forkrænkelighedens Præg alene derved, at de træde ud som selvstændige Magter, der kue og true det levende Væsen. Den uforkrænkelige Natur udsletter ikke ligefrem disse negative Magter, men den forvandler dem, nedsætter dem til overvundne Hindringer, tjenende Bestemmelser for den positive, fyldige Leven. Kun i den forkrænkelige Verden have Dissonanserne en skrigende Selvstændighed, i den uforkrænkelige lyde de med, men denne Medlyden er en Opløsning i Harmonier: Harmonierne selv have en fortsat Dissonansernes Opløsning til Grundlag. En sand Erkjendelse af, hvad Forvandling er, forudsætter Oplevelse; det gjenfødte Haab er bygget paa Tro i indre Oplevelse. Det er dette og [98] kun dette Haab Alkjærlighedens Aabenbarer har givet sit Ord og sat sit Liv i Pant, at det ikke skal skuffes.

Betragte vi de personlige Forhold mellem Individerne indbyrdes, Forhold, som have et sjæleligt, aandigt Evighedspræg, der hæver dem over det Forkrænkelige, da vil Forskjellen mellem det naturlige og det gjenfødte Haab strax lade sig tilsyne. Der er Kjærlighedsbaand, der knytte Forældre til Børn, Manden til Hustruen, den Elskende til den Elskede. Døden sønderriver disse Baand, hvilken Smerte! Det er jo som rykkede den det Personlige op med Rode, spredte det for alle Vinde, gav det til Priis for upersonlige Elementer. Dog, der er jo et Gjensyn! Troen kalder paa Haabet, men Haabet fortvivler: hvor blev Skikkelsen af, hvor er Gjensynets Land, hvor ere Mulighederne? Det naturlige Haab maa døe for at fødes paa Ny, og hvoraf skal det fødes uden af Troen paa ham, som haver det evige Liv i menneskelig Form og Skikkelse. Hans Opstandelse og Forklarelse er den eneste Garantie, vi have for, at Individualiteten ikke løses op, naar den forvandles og forklares. „I have“, sagde han til Sine, da Døden just stod og ventede paa ham, „I have nu Bedrøvelse; men jeg vil see Eder igjen, og Eders Hjerte skal glæde sig, og Ingen skal tage Eders Glæde fra Eder.“ Da han saae sine Egne igjen, og de saae ham, var han forvandlet. Men var han derfor mindre virkelig, mindre individuel, mindre personlig?

Det Haab, der er født af hans Opstandelses Kraft i personlig Oplevelse, danner Grundlaget for ethvert særligt, individuelt Haab om et Gjensyn. Intet af de personlige [99] Træk slettes ud, Intet af den Skikkelse, hvorpaa Kjærlighedens Øie har hvilet, gaaer tabt, kun Eet gaaer tabt, uigjenkaldelig tabt, og det er det Forkrænkelige.

Og saa tilsidst Fuldendelsens Maal, Saligheden; her gjentager sig det Samme: Troen vil holde det fast, at der er en Salighed hisset, men det naturlige Haab forsager.

Hvad er Salighed? Et Ord, der betegner Forvandling. Kunde det begynde ligefrem med det vi kjende, med det Lykkelige, og det Lykkelige stige til det Lyksalige, og Lyksalighedens Toppunkt naae lige op til Saligheden: saa skulde det naturlige Haab med Fryd udfolde sine Vinger. Det naturlige Haab forstaaer saa godt at give det Lykkelige, det Forkrænkelige, en lille krydrede Tilsætning af det Uforkrænkelige, det mere end Lykkelige, det Salige, og lade begge Elementer gaae sammen til Eet i Lyksalighed. At To, som længe have kæmpet med Farer og Modgang og, hvad værre er, med gjensidig Misforstaaelse, maae i Foreningens og Forstaaelsens Øieblik blive ikke blot lykkelige, det er forlidt, nei, lyksalige, det kan det naturlige Haab fortræffelig forstaae; det aander dybt, og Hjertet banker ved Forestillingen om de Tvendes Lyksalighed. Men deres Salighed, hvis de bukkede under i Kampen og døde paa Veien til Lyksalighedens Maal, vilde det skuffede Haab kun ofre en Taare.

Det naturlige Haab fatter ikke den evige Salighed; thi den evige Salighed gaaer ikke i Forbund med Lykken, saa lidt som Uforkrænkeligheden i den hiinsidige Verden gaaer i Forbund med Forkrænkeligheden. Lykken maa bort, thi Forkrænkeligheden [100] maa bort; nu sortner det for Haabets Øine. Salighed, den rene skjære Salighed, hvad er det dog for en Tilstand? Lys i Lys og Hvidt i Hvidt, alle Billeder blive saa blege: de hvide Klæder, Palmerne, selv Harperne og Lovsangene maae jo paa Grund af den evindelige Gjentakelse tabe sig i det Eensformige. Skal det naturlige Haab ikke blodsuge Troen og ende i Mishaab, maa det døe; men det dør kun for at fødes paa Ny.

Salighedshaabet, det gjenfødte Haab, er ikke mat; det er i en voxende Spænding. Det faaer af personlige Grunde en Modsætning, der nok skal holde det vaagent, denne Modsætning er Frygt. Hvad har da, den der haaber paa Saligheden, at frygte for? For det, som er Saligheden Modsæt. Det gjælder i det Uforkrænkelige som i det Forkrænkelige, at de modsatte Led maae svare til hinanden. Hvad er Lykken modsæt? Ulykken. Hvad er Lyksaligheden modsæt? Ulyksaligheden. Og hvad er saa Saligheden modsæt? Usaligheden, Fortabelsen. Heraf sees, at Frygten i særegen Forstand maa voxe med Haabet. Jo mattere Haabet, og jo blegere Salighedsbilledet er, desto mindre er ogsaa Frygten for Usalighed. Omvendt, jo rigere og stærkere Salighedsbilledet bliver, jo inderligere den Længselens Attraa er, der forbinder sig med Haabet, desto større er ogsaa den uvilkaarlige Angst for Usalighedens Mulighed. Frygten voxer ved Tanken om, at det i intet Punkt er lettere at bedrage sig selv end netop i dette.

Der er en Sindsuro, som kan martre Sjælen med Uvished og paaføre den alle de Kvaler og Pinsler, som kun altfor let gjorde den middelalderlige Askese og den pietistiske Aandsformørkelse forklarlige. Imod disse Udskeielser staaer den lutherske

Tanke som en skærmende Muur: „Du skal troe, ikke paa din egen, men paa Forsonerens [101] Retfærdighed; i Troen har Du Salighedsvished, en Vished, som ikke kan rokkes!“ Ere vi saa hermed færdige? Ingenlunde! Just idet Troen vil sætte sig fast som et Værende, et een Gang for alle Afgjort, lister Bedraget sig ind fra en anden Side. „Vi ere Troende og i Troen haabende; med os har det ingen Fare. Vi kjende ikke Frygt, vi kjende kun Glæde; vi ere som Børn, glade ved det Nærværende, gladere endnu ved det Tilkommende, glade paa Jorden, endnu gladere i Himlen, glade ved Lykken, endnu gladere ved Saligheden. Mørket er borte, Udsigten fri, Riset er knækket, Alt er en Leg: saa glade lege vi for vor Herre.“

I Sandhed, hvis Aanden ikke i den Grad fortørnes over en saadan Krænkelse af det aabenbarede Ord, at den vender sig bort og lader os blive i vore fornøielige Indbildninger med freidigt Mod til at støie i Samfundet, heise Tankeløshedens Seiersflag og gaae paa Eventyr med dem, der øve Hærværk, da maa Sandhedens hellige Aand jo vende sig mod os i flammende Vrede. Denne Vrede vil da være Vidnesbyrdet om dens ubegribelige Barmhjertighed; den vil jo spørge: „hvad er Eders Haab, hvor er Eders Frygt? Jeg — den Helligaand — kjender kun eet Haab, det Haab, der døer i timelige Skuffelser, men opstaaer med den Opstandne, det Haab, der ikke løber fra de indre Farer, men overvinder al Frygt, det gjenfødte Haab. Hvad er Eders Frihed, hvor er Eders Lydighed? Jeg kjender kun een Frihed, den fik sin Daab i Selvfornægtelse, sin Indvielse i Lydighed. Hvad er Eders Glæde, hvor er Eders Sorg? Jeg kjender en Glæde, usigelig stor; Stjernehimlen kan ikke rumme den, og dog kan den boe i et Menneskes Bryst; men det er ikke en lallende Børneglæde, det er den Glæde, som [102] kan løfte Sorgen, tømme Smerternes Kalk og sige til Korset: Velkommen! Hvor er den Livskamp, I bestod? hvor er Eders store Villie, det høie Sind, den klare Daad, det Evighedstegn, hvorpaa den himmelske Fader vil, at hans Børn skulle kjendes i Verden? Hvad er Eders Tro, Eders Haab? viser mig Eders Forvandling!“

Men, indvender den reflecterende Forstand, dersom der virkelig er en uforkrænkelig Verden i Vente, hvortil saa disse Forvandlingsskrupler, saa længe vi ere i dette Forkrænkelige; Forvandlingen foregaaer jo af sig selv, naar Overgangen skeer til det Uforkrænkelige. Hvad betyder denne Angst for Usalighed og Fortabelse? I et uforkrænkeligt Liv kan der jo ingen Usalighed være. Her glemmes det, at Salighedens Rige er et Personlighedens og Frihedens Rige, at Freden og Hvilen er i de virksomme Villiers Harmonie med den alfaderlige Grundvillie. Er der nu Villier, som ikke gaae op i denne Harmonie, Sjæle saa dunkle, saa matte og sløve, at de store Indtryk virke bedøvende; Sjæle saa selvisk forhærdede, at de fyldes af Had til hvad der i Kjærlig-

hedens Navn er ædelt, ophøiet og reent: saa ville jo alle Straaler fra Evighedens Sol brænde i disse Sjæle som en fortærende Ild: Saligheden vil for dem alle forvandle sig til Usalighed.

Der er da i hiint Uforkrænkelighedens Rige Muligheder for en uendelig Række af Villieskriser. Fra neden, i det mørke Dyb, i Evighedens Afgrunde en trodsig, fornegtende Villie, der sætter Røre i alt det Selviske, det Egoistiske, og hidser til fortvivlet Kamp under krampeagtige Modsigelser. Fra oven Forløserens Billede, Frelserens Aa-
[103] benbarelse i Millioner og Millioner Speilinger, og bestandig den samme Stemme, den samme kaldende Røst: „kommer til mig, lever i mig, bliver i mig, uden mig formaae I slet Intet.“ — En saadan Fred er mere end en ørkesløs Hvile.

Ere disse Kriser, disse Spændinger uden Ende? Nei! Kun at de ikke ende paa Endelighedens, men paa Uendelighedens Maade. At Noget ender i Endelighed, vil sige: det hører op, og saa er det forbi, maaskee glemt; man gaaer over til noget Andet. Men det, som ender i Evigheden, dets Ende er Begyndelse, og dets Begyndelse er Ende. Her komme de store Livsbilleder, Haabets og Frygtens Billeder. Alt samler sig som i eet Syn, i et Nu, at det Overjordiske kan blive anskueligt fra et jordisk Standpunkt; at vi maae tilegne os Frelserens Ord: „den Time kommer, da alle de i Gravene skulle høre Menneskens Søns Røst, og de skulle gaae frem, de, som have gjort godt, til Livets Opstandelse, men de, som have gjort ondt, til Dommens Opstandelse;“ at vi maae lære at haabe, alt som vi lære at frygte, at vi i Sandhed maae lære at leve.

Hvad her er meddeelt, er kun et Skyggerids; og selv om det flygtig Antydede fik en Udvikling i nok saa rige, nok saa klare Tanker, fik al den Udfoldelsens Yppighed, den Udtrykkets Frodighed, den Ordets overtalende Magt i Fremstillingens Fuldendthed, som en højere Begavelse kan give: det vilde dog kun være et Skyggerids! Det, som skal udfylde Skyggeridset, det, som skal hæve det til Virkelighed, indblæse det Livsaande og give det Lys og Farver, maa Enhver lægge til af sit Eget. Livet vil leves, Haabet vil haabe; kun den i Haabet Levende faaer Oplevelsens Vished, Indtrykkets Fylde, Overbeviisningens Kraft, og vidner om Liv og Haab.